

DEDEM KORKUT KİTABI (GENEL DEĞERLENDİRME)*

Muharrem DAŞDEMİR**

Özet

Dedem Korkut Kitabı, Türklüğü konu alan bütün bilimler için çok zengin malzeme içeren eşsiz bir kaynaktır. O, Türk dilinin bir incisi olduğu gibi, sosyoloji, folklor, etnografya, tarih bilimleri açısından da ilk başvuru eserlerinden biridir.

Bu çalışmada, Dede Korkut araştırmalarına giriş kabilinden toplu bir değerlendirme yapılmış ve eser etraflıca tanıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Dedem Korkut Kitabı, Dede Korkut, Korkut Ata, Türk destanları, Türk kültürü.*

Dedem Korkut Book (General Assessment)

Abstract

Dedem Korkut Book comprising a generous material, is a unique source for all sciences concerning Turkishness. As well as being the touchstone of Turkish language it is one of the main reference books to sociology, folklore, ethnography and history sciences.

In this study, an overall evaluation is carried in the order of introduction to Dede Korkut studies and the work is introduced in detail.

Key words: *Dedem Korkut Book, Dede Korkut, Korkut Ata, Turkish epics, Turkish culture.*

* Bu yazı, bizim 15. 12. 2000 tarihinde Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz (tez yöneticisi), Prof. Dr. Recep Toparlı ve Yrd. Doç. Dr. Avni Gözütok'tan oluşmuş jüri heyeti huzurunda savunularak kabul edilmiş **Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi** adlı doktora tezimizin "1. Giriş" bölümünün ilk kısmıdır (İkinci kısım söz dizimi ile ilgilidir.) Çalışmanın orijinalitesini bozmamak için metinde hiçbir değişiklik yapmadık fakat o tarihten sonra ortaya konulan birkaç önemli yayına köşeli parantez içinde değinmeyi zaruri gördük. Çalışmamızda **Dedem Korkut Kitabı**'ndan örnek olarak alıntılanan kelime ve ibarelerde verilen referans numaraları Muharrem Ergin'in **Dede Korkut Kitabı I** neşrindeki sayfa ve satır numaralarını göstermektedir. Nüshaya yapılan referanslarda da yine aynı eserdeki tıpkıbasım sayfa/satır numaraları esas alınmıştır.

** Atatürk Ü Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Bölümü öğretim üyesi.

Giriş

Dedem Korkut Kitabı destani nitelikte hikâyelerden oluşmuş bir mecmuadır. Kitap, içindeki “boy”lar¹ (destani hikâyeler) “Korkut” adlı bir Türk ozanına atfedildiği için bu adla anılagelmiştir. Buldukları kütüphanelerin adlarıyla isimlendirilen iki nüshası vardır. Bir üçüncü nüsha Berlin Nüshası adıyla tanınmışsa da bunun, Dresden Nüshası’nın yakın zamandaki bir kopyası olduğu sonradan anlaşılmıştır².

1. Dedem Korkut Kitabı’nın yazmaları

1.1. Dresden Nüshası

Dresden Krallık Kütüphanesi’nde Fleischer Külliyyatı arasında 86 numarada kayıtlı olan yazma, H. O. FLEISCHER tarafından bulunmuştur³. Fakat onu ilk kez bilim dünyasına tanıtan (1815 yılında) H. F. von DIEZ olmuştur.

Nesihle yazılmış olan nüsha 153 yapaktır. Birkaç istisna dışında harekesizdir. Kapağının ortasında “*kitâb-ı dedem korkut ‘alâ lisân-ı tîife-i oğuzân*” unvanı, bunun altında stilize edilmiş bir yazı, sağ üst köşesinde “*târîh-i vefât-i ‘osmân sene 993*” kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların dışında kapakta kitapla ilişkisi olmayan birtakım başka yazılar da vardır. Her sayfada 13 satır vardır. Metnin içine ne anlama geldiği henüz tam olarak anlaşılabilen birtakım küçük dairecikler serpiştirilmiştir⁴. Bazı kelimeler ve başlıklar fark edilecek biçimde kalın yazı ile yazılmış olmakla beraber, gerek başlıklar gerek metnin manzum ve mensur kısımları birbirinden ayrılmaksızın yazılmıştır. Kelimelerin imlâsı birçok yerde tutarsız, bazı yerlerde de yanlıştır. Nüsha bir giriş ve 12 “boy”dan oluşmaktadır⁵.

Yazmanın dili, gramer bakımından Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösterir. Şivesi ise Azeri Türkçesine uymaktadır⁶.

1.2. Vatikan Nüshası

Vatikan Kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmında 102 numarayla kayıtlı olan Vatikan Nüshası, ilim âlemine 1950 yılında Ettore ROSSI tarafından tanıtılmıştır.

Başka bir risaleyle aynı cilt içinde yer alan yazma, baştan başa harekeli bir nesihle yazılmıştır. 99 sayfa olmakla birlikte 97-98. sayfaları kapsayan yaprak eksiktir. Her

1 **Dedem Korkut Kitabı**’nda, hikâyeler “boy” veya “Oğuz-nâme” diye isimlendirilir; bir kahramanın başından geçen bir maceranın anlatıldığını belirtmek içinse “boyla-” veya “boy boyla-” fiilleri kullanılır. “Boy” kelimesinin açıklaması için bk. OŞG (Orhan Şaik GÖKYAY, **Dedem Korkudun Kitabı**, MEB Yay., 2. bs., İstanbul, 2000), s.CCXXIII.

2 Bu yazmanın J.H.Von DIEZ tarafından kopya edildiği kabul edilmektedir. Bk. OŞG, s.III; ME I (Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı I: Giriş-Metin-Faksimile**, TDK Yay., 4. bs., Ankara, 1997), s. 57.

3 Ashında yazmayı ilk bulan Alman araştırmacı Jacop REYŞKE (1716-1774)’dir. Fakat REYŞKE, konunun uzmanı olmadığı için yazmanın 1512’de ölen Osmanlı şehzadesi Korkut’la ilgili olduğunu sanmıştır. Bk. Saim SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı: İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar**, C. 1, Selçuk Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay., 1.bs., Konya, 1998, s. 7.

4 Samed ALİZADE, Emsâl-i Mehmedalî’de de bu daireciklerin görüldüğünü ve bunların durak yerlerini gösterdiğini belirtmektedir. Bk. **Oğuzname (Emsâl-i Mehmedalî): XVI. yy’da Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı**, Haz. Samed ALİZADE, Eklere Yayl. Ali Haydar BAYAT, TDAV, İstanbul, 1992, s. 18.

5 Ayrıntılı bilgi için bk. ME I, s. 64-65; OŞG, s. I-II; SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı**, C. 1, s. 6-8.

6 ME II (Muharrem ERGİN, **Dede Korkut Kitabı II: İndeks-Gramer**, TDK Yay., 3. bs., Ankara, 1997), s. 361.

sayfada 13 satır bulunur. Yazmanın adı, “*hikāyet-i oğuz-nāme-i kağan beg ve gayri*” şeklinde verilmiştir. Dresden yazması gibi bu yazma da manzum ve mensur kısımlar birbirinden ayrılmaksızın yazılmıştır. Dili Osmanlı Türkçesi özellikleri gösterir⁷.

Yazma, Dresden Nüshası’nda da yer alan giriş ve altı “*boy*”u içermektedir⁸. Bazen birtakım fazlalıklarla, bazen farklı yazımlarla, bazen de Dresden Nüshası’nda tam olarak çözülememiş kısımların atlanmasıyla az çok Dresden Nüshası’ndan ayrılır. Ettore ROSSI, Vatikan Nüshası’nın, paleografik açıdan Dresden Nüshası’ndan daha eski ve genel olarak daha doğru olduğunu, metni iyi anlayan biri tarafından yazıldığını savunmuştur⁹. Orhan Şaik GÖKYAY da bu görüşü benimsemiştir¹⁰. Muharrem ERGİN ise, Dresden Nüshası’nda anlaşılması güç olan kelimelerin bu nüshada atlanmış olmasına ve Dresden Nüshası’nda kolaylıkla fark edilen bazı yazım yanlışlarının bu nüshada da aynı şekilde bulunmasına dayanarak Vatikan Nüshası’nın serbest istinsahla Dresden Nüshası’ndan alındığı, en azından iki nüshanın da ortak bir başka nüshaya dayandığı görüşündedir¹¹. Muharrem ERGİN, gramer şekilleri ve üslup itibarıyla da Dresden Nüshası’nın daha eski olduğunu belirtmiştir¹². Ferhad ZEYNALOV, Samet ELİZADE¹³, Hemid ARASLI¹⁴, Cahit ÖZTELLİ¹⁵ gibi araştırmacılar da yazmaların eskiliği hususunda Muharrem ERGİN’le aynı görüştedir. Ancak son zamanlarda nüshalardan herhangi birine üstünlük vermenin yanlış olduğunu, her iki nüshanın da önemli ve orijinal bilgiler içerdiğini savunan görüşler ön plana çıkmaya başlamıştır¹⁶.

2. Dede Korkut “*boy*”larının konusu ve niteliği

Dede Korkut “*boy*”ları, kişisel mücadeleleri veya millî olayları konu almakla birlikte, genel olarak yaşantısı, töresi, inançları, siyasal teşkilatı ve doğası içinde Oğuzları anlatır. “*Boy*”lardan kişisel bir konu ihtiva edenler, sadece “*Delü Dumrul*” ve “*Buğaç Han*” adına düzenlenmiş olanlardır. Öteki on “*boy*”dan “*İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy*” bir iç çekişmeyi, “*Basat Depegözi Öldürdüğü Boy*” doğüstü bir güçle mücadeleyi, diğerleri ise çeşitli vesilelerle “*kâfir*”lerle savaşı konu alır¹⁷. Bunlardan “*Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı*” ile “*Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı*”nın ana teması **aşktır**.

“*Boy*”ların başkahramanı “*Salur Kazan Big*”dir¹⁸. “*Hanlar hanı Bayındır Han*”ın beylerbeyi, Oğuz’un “*kırış (savaş) günü öndin depen alp*”ıdır. Adından da anlaşılacağı

7 ME II, s. 361.

8 Ayrıntılı bilgi için bk. ME I, s.65-66; OŞG, s.III-IV; SAKAOĞLU, *Dede Korkut Kitabı*, C. 1, s. 8-10.

9 OŞG, s. IV.

10 Bk. OŞG, s. V.

11 Bk. ME I, s. 68-69.

12 Bk. ME II, s. 361-362.

13 FZSE (Ferhad ZEYNALOV-Samet ELİZADE, *Kitabi-Dede Gorgud*, Yazıcı, Bakı, 1988), s. 21-22.

14 HA (Hemid ARASLI, *Kitabi-Dede Gorgud*, Gençlik, Bakı, 1977), s. 6.

15 Cahit ÖZTELLİ, “Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 240, (Temmuz 1969), s. 5332.

16 Bk. Süleyman ELİYAROV, “Kitab-ı Dedem Korkut Kitap Olmuş mu?”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. Muharrem ERGİN’e Armağan)*, Y. XXVIII/1-2, (1990), s. 94-101; Vahit ZAHİDOĞLU, “Kitab-ı Dede Korkut’un Vatikan Nüshası Çok Kötü Bir Nüshadır mı?”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 13, (1999), s. 153-168.

17 Hikâyelerin özetleri için bk. ME I, s. 4-22.

18 Muharrem ERGİN’e göre Vatikan Nüshası’nın “*Hikāyet-i Oğuznāme-i Kazan Bey ve gayri*” diye adlandırılmasının nedeni de budur. Bk. ME I, s. 24.

gibi Oğuzların “*Salur*” (Salgur, Salır) boyundandır. On iki “*boy*”un üçü onun adına düzenlenmiştir. Diğer dokuz “*boy*”un da beşinde yine olaylara müdahildir.

“*Kam Gan oğlu Bayındır Han*” ise, Oğuz’un “*kaba alem götüren*” hanıdır. O, olaylara fazlaca müdahil değildir, daha çok düzenlediği şölenlerle ve verdiği akın izinleriyle dikkati çeker. Özel adı belli değildir, mensup olduğu “*Bayındır*” boyunun adıyla ve babasının unvanı olan “*Kam Gan*” ile anılır. “*Boy*”ların altısında yer alır.

Diğer kahramanlar da çeşitli “*boy*”larda tekrar tekrar karşımıza çıkarlar¹⁹. Bir “*boy*”da geçen bir olaya bir başkasında atıf yapılır. Bu da, okuyucuda “*boy*”ların bir bütün teşkil ettiği intibamı uyandırır²⁰.

Dedem Korkut Kitabı’nda Oğuzlar, boylar hâlinde “*Oğuz*”da²¹ yaşarlar. Her boyun başında bir bey bulunur. Boylar, “*İç Oğuz (Üç Ok)*” ve “*Taş Oğuz (Boz Ok)*” olmak üzere iki kola ayrılır. Kolları oluşturan boylardan birinin beyi, aynı zamanda o kolun metbu beyidir. Kol beylerinin de üzerinde “*hanlar hani*” diye tavsif edilen “*Bayındır Han*” vardır. “*Bayındır Han*” bütün boyların metbuu olmakla birlikte onun boy beyleri üzerindeki hükümranlılığı semboliktir²². **Oğuz Destanı**’nın aksine **Dedem Korkut Kitabı**’nda hâkimiyet “*Üç Oklar*”dadır. Bundan dolayı “*İç Oğuz*”u “*Üç Oklar*” temsil eder²³.

Beyler, boylarıyla ordalarda (pek çok çadırdan müteşekkil büyük karargâhlarda) yaşarlar. Büyük beylerin üç yüz, küçüklerin kırk kişilik maiyetleri vardır. Bey hatunları da yanlarında “*kırk ince billi kız*” bulundururlar. Beylerin maiyetleri, feodal düzendeki mevkiileriyle mütenasip olarak üst sınıftan seçilir. Beylerin ayrıca naipleri, “*nöker*”leri (hizmetçi), bezirgânları ve çobanları vardır. Alelade işler hizmetçi ve kölelere (“*kul*”, “*kırnak*”, “*karavaş*”) yaptırılır.

“*Boy*”lara göre Oğuzların iktisadi hayatları hayvancılığa dayanmaktadır. Dolayısıyla yaylak ve kışlaklar arasında göçebe bir hayat sürdürülür. Önem sırasına göre at, deve, koyun, sığır, kaz beslenen hayvanlardır. Yiyeceklerini de evcillerden özellikle at, deve, koyun; av hayvanlarından geyik, tavşan ve kuş etleri oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra “*gömeç*”, “*etmek*” (ekmek), “*yoğurt*” gündelik yiyeceklerdendir. İçecek olarak da kıymız ve şarap vardır. Bazı beylerin “*bay*” (zengin)

19 **Dedem Korkut Kitabı**’nda geçen şahıs adları için bk. Faruk SÜMER, **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları**, C. 1, TDAV, İstanbul, 1999, s.161-189; ay., **Oğuzlar (Türkmenler)**, TDAV, 5. bs., İstanbul, 1999, s. 384-387; **OŞG**, s. CVII-CLXXXV.

20 Hatta BARTHOLD’a göre hikâyelerdeki bazı olayları belli bir kronolojik sıraya koymak bile mümkündür. Bk. **OŞG**, s. LXXX.

21 “*Oğuz*” kelimesi, hikâyelerde yerine göre Oğuz ülkesini, Oğuz devletini veya Oğuz kavmini karşılar.

22 Örneğin “*Begil Oğlu Emrenin Boyu*”nda “*Han Bayındır*”, Gürcistan sınırına “*karavul*” tayin etme işini bir beyi görevlendirerek değil, görevi gönüllü olana vererek çözer. Bu görevi alan “*Begil*”in, daha sonra “*Kazan Big*”e küstüğü için aldığı hediyeleri atarak küstaşa divanı terk etmesi bir cezalandırma ile karşılık bulmaz.

23 Hâlbuki **Oğuz Destanı**’nda “*Oğuz*” Kağan, “*Üç Oklar*”ı “*Boz Oklar*”a tabi kılmış, dolayısıyla Türk devlet geleneğine uyarak daha şerefli mevki olan sağ kolu “*Boz Oklar*”a vermiştir. Ayrıca “*Oğuz*” Kağan kendine veliaht olarak da “*Boz Oklar*”dan büyük oğlu “*Gün Han*”ı tayin etmiştir. Bk. A. Zeki Velidi TOGAN, **Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, Enderun Kitabevi, 2. bs., İstanbul, 1982, s. 48; SÜMER, **Oğuzlar**, s. 224-225; Kemal ERASLAN, “*Boz-Ok ve Üç-Ok Oğuz Kolu Adları Hakkında*”, **TDAY (Belleten)-1986**, (1988), s. 5-8. Oğuz padişahlarının çıktığı beş boyun (Kayı, Yazar, Eymür, Avşar ve Beğdili) dördünün “*Boz Oklar*”a ait olduğu yine **Oğuz Destanı**’ndan öğrenilmektedir. Bk. TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 77.

sıfatı almasından, bazılarının “*altun ban ev*”inin olmasından, kız alırken verilen başlıkların miktarından, sık sık tertip edilen büyük şölenlerden; hayvanlarının “*katar katar*”, “*tavla tavla*”, “*tümen*” olarak tavsif edilmesinden Oğuz beylerinin epeyce zengin oldukları anlaşılmaktadır.

“*Boy*”lardaki Oğuzlar genelde barışçı insanlardır. Onlar daha çok bir haksızlığa maruz kaldıkları, saldırıya uğradıkları zaman savaşmayı tercih ederler. Ancak bazen “*toyum olmak*” (ganimet almak) için akına çıkıldığı da olur²⁴. Beylerin savaş esnasında saf tuttıkları yerler feodal basamaktaki mevkilerine göre belirlenmiştir: En büyük bey ortada (“*düp*”te), ondan sonraki bey sağ tarafta... Rakip seçiminde de hiyerarşi gözetilir. Savaşa gidileceği zaman tellal çağrılarak asker toplanır. Savaşa başlanırken borular çalınır, nakkareler (davullar) dövülür. Çoğu kez teke tek savaşlar yapılır. Oğuz alplarının donanımları mükemmeldir: “*demür ton*” (zırh), “*bilük*” (ok kuburu), “*kiş*” (okluk, ok torbası), “*sadak*”, “*gürz*”, “*tuğulga*”, “*sapan*”, “*ışuk*” (miğfer), “*ok*”, “*yay*”, “*çomak*”, “*kargı*”, “*cıda*”, “*kılıç*”, “*kalkan*”, “*gönder*”²⁵. Fakat Oğuz alplarının bazen savaşmak üzereyken uyuyacakları tutar. Bu uyku yedi gün sürdüğünden “*küçük ölüm*” diye adlandırılır. Barış zamanlarında yapılan av törenlerine de neredeyse savaşlar kadar önem verilir²⁶.

Hemen hemen her zaman süvaridirler. Bundan dolayı onların atları da çeşit çeşittir: “*bedevî at*”²⁷, “*şahbaz at*”, “*kara koç at*”, “*kazılık at*”²⁸. Atlara isim konulmaz. Onlar, daha çok cinslerinin yanı sıra renkleriyle anılır: “*konur* (al) *at*”, “*boz aygır*”, “*tepel kaşga* (alın beyaz) *aygır*”, “*gök bedevî*”, “*ağ bedevî*”, “*torî aygır*”... Buna karşılık düşmanların atları “*alaca*” donludur. Atların başı çoğu kez koç, bazen de “*toklu*” veya keçi başına benzetilir²⁹.

Dedem Korkut Kitabı’nda Oğuzlar Müslümandır. Dinî literatür hakkında yeterince bilgi sahibidirler: “*Nemrud*”la “*İbrahim*”, “*Musa*” ile “*Fir’avun*”, “*Âdem*” ile “*Şeytan*” kıssalarını bilirler. “*Hızır*”, “*Muhammed*”; “*Ali*”, “*Ayişe*”, “*Fatıma*”, “*Hasan*”, “*Hüseyin*”; “*Mekke*”, “*Medine*”; “*Düldül*”, “*Zülfikâr*”; “*Azra’il*”, “*Cebra’il*”; “*Kur’an*”... onların malumudur. Oğuz kahramanlarının savaştaki düşmanları “*kâfir*”dir. Onlar, “*aru sudan abdest alup iki rekat namaz*” kıldıktan sonra, “*adı görklü Muhammede salavat*” getirerek savaşa tutuşurlar. Savaş sonunda ölenler “*şehid*”, kalanlar “*gazi*” olur; düşmanın kilisesi yıkılıp yerine mescit yapılır, “*aziz Tanrı adına*” hutbe okutulur³⁰. İslami unsurlar bir motif olarak “*boy*”lara

24 Örneğin, “*Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu*”nda “*Uşun Koca*”nın büyük oğlu “*Egrek*” bu maksatla akına çıkar.

25 Savaşla ilgili aletler için bk. OŞG, s.CCLVII-CCCLXXI; SÜMER, **Oğuzlar**, s. 391-392.

26 Daha fazla bilgi için bk. Aydın OY, “Dede Korkut Kitabında Kahramanların Toplumsal Hayatları”, *Türk Dili*, C.IX, S. 101, (Şubat 1960), s. 240-242.

27 Bu kelimeyi Muharrem ERGİN (bk. ME II, s. 45) ve Orhan Şaik GÖKYAY (bk. OŞG, s. 176) “*bidevi*”, Hamit ARASLI (bk. HA, s. 162) ise “*bedöy*” şeklinde almıştır. Ferhad ZEYNALOV-Samet ELİZADE (bk. FZSE, s.228, 6.not) ve Faruk SÜMER (SÜMER, **Oğuzlar**, s. 392) ise “*bedevî*” ‘Arap atı’ şeklini tercih etmiştir. Biz de bütün çalışmamız boyunca “*bedevî*” şeklini kullandık.

28 Ayrıntılı bilgi için bk. OŞG, s.CDXXVI-CDXLII; SÜMER, **Oğuzlar**, s. 392-393.

29 OŞG, s.CDXXXVIII-CDXXXIX; SÜMER, **Oğuzlar**, s. 392.

30 Ayrıntılı bilgi için bk. OŞG, s.CCLXX-CCLXXXVIII; Şükrü ELÇİN, “Dede Korkut Kitabı’nda İslâmî Unsurlar”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, C.2, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1988, s. 23-30; Müjgân CUNBUR, “Dede Korkut Oğuz-nâmeleri’nde İslâmî Unsurlar”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, AKM Yay., Ankara, 1999, s. 77-95.

girecek kadar içselleşmiştir: Yakışıklılığıyla “*kalın Oğuz’un imrençesi*” (imrendiği) olan ve ihtimal ki nazar değmesin diye³¹ peçeyle dolaşan “*Beyrek*”, bu özelliğiyle Hz. Yusuf’a; onun tutsaklık yıllarında ağlamaktan gözleri kör olan babası “*Pay Püre Big*” de Hz. Yakup’a benzer. “*Boy*”un sonunda “*Beyrek*”in serçe parmağının kanıyla babasının gözlerinin açılması da Yusuf kıssasından ödünçlenmiş olsa gerek³².

Buna karşılık Oğuzlar, eski Türk inanç ve geleneklerini de canlı bir şekilde yaşatırlar: Savaşlardan sonra “*kuşun ala kanını, kumaşun arusını, kızun gökçeğini tokuzlama*”³³ *çırğap çuha Bayındır Hana pencik*” (beşte bir hisse) çıkarırlar. Ganimetten geriye kalanı gaziler arasında üleştirirler. Mağlup olanın “*ilini gününü yağma*” ederler. Çocuklara “*erlik*” gösterince ad verirler³⁴. Çocuksuz insanları Tanrı’nın lanetlediğine inanırlar. Yemin ederken yeri kerterler. Dua ederken göğe doğru bakar, ellerini yukarı kaldırır³⁵. Ağacı, kurdu, suyu kutsal kabul ederler. Ölenin atını keserek yemek verirler³⁶. Kazan Han üç yılda bir kere evini yağma ettirir³⁷... Bu âdet ve inançların bir kısmı, Şamanizm hatta totemizm çağının kalıntısıdır³⁸. “*Kam Gan*”, “*Kam Püre*” adlarındaki “*kam*” ‘şaman, baksı’ bu bakımdan ilgi çekicidir³⁹.

Oğuzların aile yaşantısında ana, baba, evlat, kardeş arasında derin bir muhabbet vardır. Öyle ki “*boy*”ların çoğu tamamen veya kısmen bu konuyu işler: Babalar oğullarını, oğullar babalarını, kardeşler birbirini düşmandan kurtarmak için ölümü göze alırlar. Oğuz aile tipi ataerkildir. Ancak kadının da aile içinde ağırlığı ve saygınlığı vardır⁴⁰: Ana hakkı Tanrı hakkı kabul edilir, erkekler eşlerine “*görklüm*” ‘güzelim’ diye hitap ederler. Böyle olmakla birlikte öfkelenince erkeklerin kadınlara karşı şiddet uygulamaktan geri kalmadıkları da “*Dirse Han*”ın hatununa, “*Uruz*”un ve “*Segrek*”in analarına “*soylama*”larında yapılan imalardan anlaşılmaktadır. Kadınlara da canları yandığı zaman kocalarına sert çıkışları olmaktadır. Fakat onlar, daha çok sıkıntılı anlarında kocalarını teskin eden ve meselenin çözüm yollarını gösteren faziletli insanlar olarak sunulur.

“*Bamsı Beyrek*”in dışında Oğuz kahramanları tek eşlidir. Evlenme âdetlerinde genellikle dış evlilik (egzogami) vardır⁴¹. “*Boy*”larda buna tek istisna amcası “*Kazan*”ın kızıyla evlenen “*Kara Göne oğlu Kara Budak*”tır. Evlenmeyle ilgili olarak

31 SÜMER, *Oğuzlar*, s. 395.

32 ELÇİN, “Dede Korkut Kitabı’nda İslâmî Unsurlar”, s. 26; OŞG, s. CCLXXXVIII-CCLXXXIX.

33 Açıklaması için bk. Abdülkadir İNAN, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, *Türk Kültürü Araştırmaları 1966-1969*, Y.III-IV-V-VI, (1973), s. 146; Vahid ZAHİDOĞLU, “Tokuzlama Sözü Hakkında: Linkvistik-Tarihi Etüd”, *TADIV*, Y.1, S. 1, (Temmuz 1998), s. 44-49.

34 Daha fazla bilgi için bk. Aydın OY, “Dede Korkut Kitabında Kahramanların Ad Almaları”, *Türk Dili*, C. IX, S. 99, (Aralık 1959), s. 150-152.

35 “... *Kalın Oğuz bigleri yüz göge tutdılar, el kaldırup du’a eylediler, Allah Ta’ala sana bir oğul virsün didiler.*” 117/1-2

36 Daha fazla bilgi için bk. Aydın OY, “Dede Korkut Kitabında Yas-Ölüm Törenleri”, *Türk Dili*, C.IX, S. 108, (Eylül 1960), s. 638-640.

37 Bu bilgi Vatikan Nüshası’nda yer almaktadır. Bk. V, 92/9.

38 Abdülkadir İNAN, “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, s. 145-157.

39 Bk. OŞG, s. CCXC-CCXCII.

40 Sadık TURAL, “Dede Korkut Destanlarında Aile”, *Türk Dili*, S.553, (Ocak 1998), s. 12.

41 Kahramanlar eşlerini genellikle “*yad kıızı halatum*” diye anırlar.

“beşik kertme”, kız isteme, “kalın” (başlık) alma, gerdeğe girme âdetlerine rastlanır⁴². Güveyi okunu atar, okunun düştüğü yere gerdeğini diker. Düğünler kırk gün sürer. Nişanlı kız yüzük takar. Gelinler al duvak örter. Düğünde kadın ve erkeklerin ayrı ayrı yerlerde eğlendikleri, kopuz eşliğinde oynadıkları görülür. Ancak haremlik-selamlık âdeti katı değildir. Oğuz kadınları iffetlidir, fakat “kırk oynaslu Boğazça Fatma” gibi hafifmeşrep kadınlara da rastlanır.

“Boy”larda Oğuzların bazı davranış kalıpları vardır: Büyük beylere “bağır basup” selam verilir; diz çökülerek maruzat ifade edilir. “Hanlar hanı Bayındır Han”ın huzurunda yere yüz sürülür. Büyük bir bey de maiyetinden birini taltif etmek için onun alnından öper; ona unvanlar, armağanlar bağışlar. Aile içindeyse, saygı ve sevgi nişanesi olarak küçükler büyüklerin elini, büyükler de onların boyunlarını öperler. Erkekler sevinince el ele çalıp “kas kas” güler, üzülünce “kaba saruk götürüp” yere çalarlar. Kadınlar acı bir olay karşısında tırnaklarıyla yüzlerini yırtar, saçlarını yolarlar.

“Boy”lara göre Oğuzlar dış görünüş bakımından kara saçlı, kara kaşlı, kara ya da ela gözlü, ak tenli insanlardır. Onların içinde oldukça iri yarı olanlar vardır. “Kaftan”, “şalvar”, “gömlek”, “cübbe”, “çuka”, “çırgap”; “edük”, “sokman”, “sermûze” (son üçü çizme türü); “külâh”, “saruk”, “börk”; “nikap”, “kuşak”, “küpe”, “yüzük” Oğuzların giyim kuşam eşyalarıdır⁴³. Bir yakının kaybedilmesi veya esir düşmesi durumunda ak elbiseler çıkarılıp karalar giyilir. Erkeklerin gençleri bıyıklı, yaşlıları sakallıdır. Kızlar ellerine kına yakar, yabancılar yanında yaşmaklanırlar.

“Boy”larda özellikle alplık yüceltilir⁴⁴. Öyle ki kadınlarda bile bu niteliğe önem verilir. Oğuz kahramanları sert, cesur, yılmaz tiplerdir. Bazı kahramanlar bu özelliklerinden dolayı **deli** sıfatıyla anılır⁴⁵: “Delü Karçar”, “Delü Budak”, “Delü Dumrul”, “Delü Düandar”, “Delü Evren”. Ancak onlar aynı zamanda - bir paradoks oluşturacak biçimde - hassas insanlardır: Çeşitli sebeplerle “böğürü böğürü” ağlarlar. Çoğu kahraman aynı zamanda ozandır. Onlar - savaş meydanları da dâhil - hemen her zaman yanlarında kopuz taşırlar.

Kıssadan hisselerde olduğu gibi okuyucunun kolayca fark edeceği bir biçimde olmasa da “boy”lar didaktik bir karakter taşır. Örneğin, asılsız haberlerle “Buğaç”ı babasına kötöleyen, böylece “Buğaç”ın babası eliyle yaralanmasına neden olan hain yoldaşların sonu ölüm olur. Aslını araştırmadan dedikodulara inanarak oğlu “Buğaç”ın canına kasteden baba, hain yoldaşlar tarafından tahkir edilen bir esir olur. Yalan söyleyerek “Beyrek”in nişanlısını elde etmeye çalışan “Yalançı oğlu Yaltaçuk”, sonuçta rezil bir duruma düşer. Zina işleyen “Konur Koca Saru Çoban”, “Oğuz”un başına “Depegöz” gibi bir belayı musallat eder. Böbürlenene “Delü Dumrul”,

42 Daha fazla bilgi için bk. Aydın OY, “Dede Korkut Kitabında Kahramanların Evlenmeleri”, *Türk Dili*, C. IX, S. 105, (Haziran 1960), s. 460-462.

43 Bk. OŞG, s. CDI-CDX.

44 Mehmet KAPLAN, “Dede Korkut Kitabı”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri*, Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul, 1996, s. 50.

45 SÜMER, *Oğuzlar*, s. 375; V. ZİRMUNSKİY, “Dede Korkut Kitabına Girmeyen Hikâyeler”, çev. C. KANAŞAYEVA, *Millî Folklor*, C.5, S. 36, (Kış 1997), s. 78; A. CAFEROĞLU, “Dedem Korkut Hikâyelerinin Antroponim Yapısı”, *TDAY (Belleten)-1959*, (1988), s. 70-72.

“Azra’il” karşısında ecel terleri dökmek zorunda kalır. Sarhoş iken akın kararı alan “Kazılık Koca”, on altı yıl düşman kalesinde tutsak kalır. Töreyle bozan “Salur Kazan”, naibinin ölümüyle sarsılır. Kalleşlikle bir masumun canına kıyan “Aruz Koca”, kendi yeğenin elinde can verir. Buna karşılık on altı yıl yavuklusunu bekleyip sadakatten vazgeçmeyen “Banı Çiçek”, sonunda sevdiğine kavuşur. Büyüklerden öğüt alan, “adı bellü bigler” ile yola çıkan “Yigenek”, babasını düşmandan kurtarır. Eşi uğruna canını vermeye razı olan “Delü Dumrul”un karısı, 140 yıllık ömürle ödüllendirilir. Akıllıca konuşan karısının sözünü tutan “Dirse Han”, çok istediği evlada kavuşur. Haklı olduğu konuda cesaretini ve azmini sonuna kadar muhafaza eden bütün kahramanlar muratlarına nail olurlar⁴⁶.

Dede Korkut “boy”larında ejderha, dev (Depegöz), peri gibi bazı masal unsurlarına rastlanır. Fakat genel itibarıyla “boy”lar gerçekçidir⁴⁷. Bu gerçekçiliğe en iyi delil, neredeyse tam bir tarih metni yalınlığı gösteren son “boy”dur. Bir başka örnek olarak “Salur Kazan Tutsak Olup Uruz Çıkardığı Boy”da “Kazan”ın yoldaşlarının tutumu gösterilebilir. Bu “boy”da düşman saldırısına maruz kalan beylerin uyumakta olan “Kazan”ı bırakıp gitmemeleri, yiğitliğe, vefaya değil de, şahsi menfaate dayandırılır: “Kazanı birağur gider-isevüz ivinde bizi kovarlar, yigregi budur ki bunda kırılavuz...” 234/21-23

Üslup bakımından ise “boy”lar, halk hikâyelerinde olduğu gibi, nazım-nesir karışımı bir özellik gösterir⁴⁸. “Soy” veya “soylama” diye adlandırılan manzum kısımlar, karşılıklı konuşmaların yanı sıra tasvir, alkış, ilenç, öğünmelerde de kullanılmakla halk hikâyelerindekine göre daha fazla çeşitlilik gösterir⁴⁹. Pek vezin ve kafiye kaygısı taşımazlar. Bunlarda ahengi genellikle kelime tekrarları, paralel kuruluşlu söz dizimsel yapılar, aliterasyon ve asonanslar sağlar⁵⁰.

“Boy”lar, anlatım tekniği bakımından benzerlerinden çok üstündür. Onlarda, birçok vak’a karmaşık bir şekilde sıralanmak yerine, basit bir vak’a, duygu yoğunluğuyla doğru orantılı şekilde uzatılıp kısaltılarak anlatılmıştır⁵¹. Hikâyelerin bazı yerlerinde (örneğin şölen tasvirlerinde, dua kısımlarında) halk hikâyelerinde de görülen birtakım klişe sözlere rastlanır⁵².

3. Dede Korkut “boy”larının sayısı ve yayılış sahası

Elimizdeki **Dedem Korkut Kitabı**’nda bazı kahramanların çok geniş bir şekilde tavsif edildiği, bu tavsifler içinde bazı olaylara - bu olayları anlatan bir “boy” olmadığı

46 Seyfi KARABAŞ’a göre, **Dedem Korkut Kitabı**, alplığın nesnel güce değil de haklı olmaya bağlı olduğu motifini vurgular. Seyfi KARABAŞ, **Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru**, Yapı Kredi Yay., 1. bs., İstanbul, 1999, s. 216-217.

47 Orhan Şaik GÖKYAY, “Dede Korkut Hikâyeleri ve Önemi”, *Türk Dili (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı)*, S.207, (Aralık 1968), s. 428-429.

48 **ME I**, s.30; **OŞG**, s.CCLXI-CCLXIX.

49 GÖKYAY, “Dede Korkut Hikâyeleri ve Önemi”, s. 429-430.

50 Pertev Naili BORATAV, “Dede Korkut Hikâyeleri Hakkında”, **Folklor ve Edebiyat**, C. 2, Adam Yay., 2.bs., İstanbul, 1991, s. 92-93.

51 BORATAV, “Dede Korkut Hikâyeleri Hakkında”, s. 95-97.

52 BORATAV, “Dede Korkut Hikâyeleri Hakkında”, s. 98-102; İlhan BAŞGÖZ, “Türk Halk Hikâyelerinde Söz Kalıpları”, **Folklor Yazıları**, Adam Yay., 1. bs., İstanbul, 1986, s. 43.

hâlde -göndermeler yapıldığı görülür. Örneğin, “*Kıyan Selçuk oğlu Delü Tundar*”, “*Demir Kapı Dervendindeki demir kapuyu kapup alan, altmış tutam ala gönderinin içinde er böğürden, Kazan gibi pelivanı bir savaşda üç kerre atından yıkan*” diye tanıtılır. “*Kara Göne oğlu Kara Budak*”ın tavsifinde de onun Diyarbakır ile Mardin kalesini tepip yıktığı, demir yaylı “*Kaçak Melik*”e kan kusturduğu, “*Kazan*”ın kızını yiğitlik göstererek aldığı, Oğuz’un ak sakallı kocalarınca takdir edildiği... belirtilir. Bu duruma dayanarak araştırmacılar, Dede Korkut “*boy*”larının elimizdekilerle sınırlı olmaması gerektiği kanaatindedir⁵³. Nitekim Yazıcıoğlu’nun Selçuknâmesindeki eksik Oğuznamede ve Buharalı Hafız Derviş Ali Çengi’nin **Tuhfetü’s-Sürûr** adlı eserinde Dede Korkut “*boy*”larındaki kahramanların başka maceralarına işaret edilmektedir⁵⁴. Bunların yanı sıra Ata RAHMANOV ve Nurmırat ESENİRADOV tarafından Türkmenistan’da derlenen rivayetler, Salur Kazan ve Dede Korkut’la ilgili - **Dedem Korkut Kitabı**’nda yer almayan - bazı farklı hikâyeler içermektedir⁵⁵. Bu rivayetler, **Dedem Korkut Kitabı**’ndakilerle birleşecek kadar bir anlatım özelliği göstermemekle beraber aynı dönemi, aynı kahramanları ve çoğu kez aynı konuları içermeleri bakımından önemlidir.

Dede Korkut “*boy*”larından bugün yaşamakta olanlar içinde en yaygın olanı “*Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı*”dır. Bu “*boy*”, Azerbaycan ve Anadolu’da “*Bey Böyrek*”, “*Bey Beyra*”, “*Akkavak Kızı*”, “*Bengiboz*”, “*Şah Kasım*”, “*Oğuzun Gamlı Oğlu Ayhan*” vs.; Orta Asya’da “*Boz Oğlan-Yusuf ve Ahmet*”, “*Alıp Manaş*”, “*Alpamış*” vs. adlarıyla yaşamaktadır⁵⁶. Bu “*boy*”un XVIII. yüzyılda yazıya geçirilmiş biri Türkiye’de öteki Mısır’da bulunmuş iki nüshası da vardır⁵⁷. “*Depegöz*” hikâyesi de Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu’da “*Tekgöz*”, “*Tepegöz*”, “*Biz Közdi Dey*”, “*İsalsız Közdi Döo*”, “*Eke göz*”, “*Alageyik*”, “*Kellegöz*”, “*Tek gözli Tepe*”, (tek gözli) “*Kırgız*”, (tek gözli) “*Malgun*” adlarıyla masallaşmış olarak çok sayıda bakiye bırakmıştır⁵⁸. Bu hikâyedeki motiflerin bazıları, Yunan, İtalyan, Fransız, Alman, İskandinav, İslâm, Fin, Rus masallarında; Kafkasya ve Yakın Doğu’da; Bin Bir Gece Masalları’nda, kısacası hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır⁵⁹. “*Boy*”lardan üçüncü sırada yaygınlık gösteren “*Delü Dumrul*” hikâyesidir. Bu “*boy*”, Türkmenistan’da “*Makav*”⁶⁰, Azerbaycan, Anadolu ve Balkanlar’da “*Delü Dumrul*”⁶¹ masalı olarak anlatılmaktadır. “*Boy*”, ayrıca Anadolu ve Balkanlarda türküşleşmiş şekilde (“*Mahmudum*” ya da “*Sarı Yılan*” türkülleri) de varlığını sürdürmektedir⁶².

53 Bk. ME I, s. 33-34; V. ZİRMUNSKİY, “Dede Korkut Kitabına Girmeyen Hikâyeler”, s. 77-81.

54 Bk. ME I, s. 37-38, 44-45.

55 Bk. Meti KÖSEYEV, **Gorkut Ata**, “Türkmenistan” Neşriyatı, Aşgabat, 1990, s.168-190; Ata RAHMANOV, “Korkut’un Kabri Kazıldı”, Akt. Yusuf AKGÜL, *Bilig*, S. 6, (Yaz 1997), s. 93-112.

56 Bk. OŞG, s.CDLIII-DXXX; SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı**, C.1, s.249-444; Metin ERGUN, **Altay Türkleri’nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş**, Cemre, 1.bs., Konya, 1997, s. 47-70; Metin EKİCİ, **Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri**, AKM Yay., Ankara, 1995; Ahmet B. ERCİLASUN, “Dede Korkut Mirası”, *Türk Dili*, S. 578, (Şubat 2000), s. 114.

57 ERCİLASUN, “Dede Korkut Mirası”, s. 114.

58 Bk. OŞG, s. DXLIII-DLXIII; SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı**, C. 1, s. 447-472.

59 OŞG, s. DXXXV.

60 Bk. KÖSEYEV, **Gorkut Ata**, s.171-172.

61 Ali Osman ÖZTÜRK, “Mahmudum Türküsü’nün ‘Millî Mukayese Yöntemi’ne Göre Türk Dünyası Coğrafyası İçinde Değerlendirilmesi”, *Millî Folklor*, C. 5, Y. 9, S. 36, (Kış 1997), s. 20.

62 ÖZTÜRK, “Mahmudum Türküsü’nün ‘Millî Mukayese Yöntemi’ne Göre Türk Dünyası Coğrafyası İçinde

“Salur Kazanın İvi Yağmalanmış Boy” ise, Ferruh ARSUNAR tarafından Gazi Antep’te derlenmiştir⁶³. Bu “boy”a başka bir yerde rastlanmamıştır⁶⁴. Geriye kalan “boy”lardan birkaçı sadece Türkmenistan’da derlenebilmiştir: “Iza Berlediren Nesilsiz”⁶⁵ (“Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı”), “Törelî Beg”⁶⁶ (“Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı”), “Salır”⁶⁷ (“Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy”), “Imra” (“Begil Oğlu Emrenün Boyı”)⁶⁸.

4. Dede Korkut “boy”ları ve tarih

4.1. Dede Korkut “boy”larının menşei

Dede Korkut “boy”ları bir destan hüviyeti arz ettiği için ondan açık seçik tarihî bilgiler elde etmek mümkün değildir. Bundan dolayı Dede Korkut “boy”larının tarihle ilişkisi konusunda görüşler muhtelifdir. Örneğin, Dede Korkut “boy”larındaki bazı kahramanlarla Yunan mitolojisindeki bazı kahramanların benzerlik gösterdiğine dikkat çeken Kemal ABDULLAH, Dede Korkut “boy”larını mitolojiyle ilişkilendirir⁶⁹. Kemal ABDULLAH’a göre Dede Korkut “boy”ları, toplumun düzensizlikten düzene (kaostan kozmosa), anaerkil yapıdan ataerkil yapıya geçtiği bir süreçte ortaya çıkmış ve çatışan bu özelliklerden ikincileri yüceltmıştır⁷⁰. Abdülkadir İNAN ise, destanlardaki kahramanların hiçbirinin tarihî şahıslar olmadığı, bunların, kabile hayatının oluştuğu devirde eski Türklerce “ceddiâlâ” sayılan efsanevi şahsiyetler olduğu görüşündedir⁷¹.

Başta Zeki Velidi TOGAN, Fahrettin KIRZIOĞLU, Faruk SÜMER gibi tarihçiler olmak üzere diğer birtakım araştırmacılar ise Dede Korkut “boy”larının yaşanmış olaylara dayandığını ileri sürmektedir. TOGAN⁷² ve SÜMER⁷³, Dede Korkut “boy”larını, Oğuzların Orta Asya’daki tarihleriyle; KIRZIOĞLU ise M.Ö.150-M.S.400 yılları arasında Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Gürcistan coğrafyasında hüküm süren Arsak-Parthlularla ilişkilendirmektedir⁷⁴.

Mevcut araştırmaların ışığında Dede Korkut “boy”larının birtakım tarihî olayların izlerini taşıdığı söylenebilir. Fakat “boy”ları tek bir tarihî devre sığdırmak mümkün değildir. Çünkü Dede Korkut “boy”ları sözlü gelenekte yaşatıldığı dönemlerden

Değerlendirilmesi”, 9-22.

63 Bk. Saim SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı: İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar**, C.2, Selçuk Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay., 1. bs., Konya, 1998, s. 893-895.

64 Bundan dolayı Cahit ÖZTELLİ, bu “boy”un, yazı dilinden sözlü geleneğe geçmiş olması ihtimali üzerinde durmaktadır. Bk. Cahit ÖZTELLİ, “Dedem Korkut Araştırmaları: Kazan Han’ın Evinin Yağmalanması”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 246, (Ocak 1970), s. 5006-5008.

65 Bk. KÖSEYEV, **Gorkut Ata**, s. 168-171.

66 Bk. KÖSEYEV, **Gorkut Ata**, s. 174-177.

67 Bk. KÖSEYEV, **Gorkut Ata**, s. 180-181.

68 ERCİLASUN, “Dede Korkut Mirası”, s. 113.

69 Bk. Kemal ABDULLAH, **Gizli Dede Korkut**, Akt. Ali DUYMAZ, Ötügen, İstanbul, 1997, s. 15-18.

70 ABDULLAH, **Gizli Dede Korkut**, s. 32-35.

71 OŞG, s. XLII.

72 OŞG, s. CVII-CXIII.

73 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 369-374.

74 Bk. M. Fahrettin KIRZIOĞLU, “Dede-Korkut Oğuznâmeleri Coğrafyası ve Düşünceler”, I. Millî Türkoloji Kongresi (6-9 Şubat 1978, tebliğler), ayrı basım, İstanbul, 1980, s. 292-317; ay., **Dede Korkut Oğuznâmeleri I. Kitap**, İstanbul, 1952, s. 3-57.

yazıya geçirildiği tarihe kadar **tedricî bir işlemeye** tabi tutulmuş, dolayısıyla Oğuzların hem eski hem yeni dönemlerini aksettiren tarihî olaylar “*boy*”larda üst üste binmiştir⁷⁵. Bu durumu dikkate alınca “*boy*”larda tespit edilebilen tarihî zeminin iki tabaka oluşturduğu görülür.

4.1.1. Birinci tarihî tabaka (?-XI. Yüzyıl)

Dede Korkut’tan ilk bahseden eser İlhanlı veziri Reşidüddin tarafından 1305 tarihinde yazılan **Câmiü’t-Tevârih**’tir. Bundan beş yıl sonra “*Depegöz*” hikâyesinin bir özetini veren Mısırlı Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî’nin **Dürerü’t-ticân** adlı umumi tarihi gelmektedir. Bu eserlerden anlaşıldığına göre Dede Korkut “*boy*”ları daha XIV. yüzyılın başlarında biliniyordu ve “*Oğuznâme*” adıyla bir kitap hâlinde tespit edilmişti⁷⁶. Destanı niteliğinin daha XIV. yüzyılda bugünkünden pek farklı olmadığını anladığımız Dede Korkut “*boy*”larının bu niteliği kazanması, ozanların dilinde bir müddet işlenmiş olmayı gerektirir. Bu durumda, Dede Korkut “*boy*”larının ilk olduğu tarihî tabakanın XIV. yüzyıldan daha gerilere gideceği kuşku götürmez bir gerçektir. Nitekim **Dedem Korkut Kitabı**’nda buna birçok işaret vardır:

1. “*Boy*”larda Oğuzların İslamiyet öncesi dönemlerine ait açık izler vardır: At eti yemek, kımız ve şarap içmek kahramanların mutat davranışlarından. Oysa Oğuzlar, XI. yüzyılın başlarında Müslüman olmuşlar⁷⁷ ve eski yaşayışlarıyla ilgili bu alışkanlıklarını terk ederek İslam’ın bayraktarlığına soyunmuşlardır.

2. “*Boy*”ların yazıya geçirildiği dönemde Oğuzlar artık hemen her yerde **Türkmen** diye çağrıldığı hâlde⁷⁸, metinlerimizde ısrarla Oğuz adının kullanılması, eski Oğuz hayatına vurgu yapıldığını gösterir. Kahramanların isimlerinin arkaik bir karakter taşıması da bu şekilde açıklanabilir⁷⁹.

3. Kitabın başındaki giriş kısmında “*Korkut Ata*”nın “*resul aleyhisselam zamanına yakın*” yaşamış gösterilmesi⁸⁰, “*boy*”larda “*Bügdüz Emen*”in peygamberin yüzünü göreyerek gelip Oğuz’da sahabesi olduğunun belirtilmesi, tarih bakımından bize kesin bir malumat vermemekle birlikte olayların ne kadar eski devirlere ait olduğunu göstermek bakımından önemlidir.

75 OŞG, s. XLVIII.

76 ME I, s. 34-37; ELİYAROV, “Kitab-ı Dedem Korkut Kitap Olmuş mu?”, s. 81-82.

77 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 79.

78 Müslüman tarihçiler, Müslüman olan Oğuzları İslamiyete giren ilk Türk topluluğunun adı olan “*Türkmen*”le adlandırmıştır. Bu ad, “*Müslüman Türk*” şeklinde özel bir anlamda kullanılmış ve XIII. yüzyıldan itibaren artık her yerde “*Türkmen*” kelimesi “*Oğuz*”un yerini almıştır. Ancak “*Oğuz*” adı da tamamen unutulmamış, “*şanlı ataların adı olarak uzun bir zaman hatıralarda*” yaşatılmıştır. Bk. SÜMER, **Oğuzlar**, s. 79. **Dedem Korkut Kitabı**’nda ise “*Türkmen*” az çok medenileşmiş (yerleşik hayata geçmiş) Türkleri karşılamaktadır. Kelime, kitapta sadece iki yerde geçmektedir. Bunlardan ilkinde “*Kan Turalı*”, yiğit, savaşçı bir kıza evlenmek istediğini babasına belirtirken “*Beli canım baba eyle isterem, pes varasın bir cici bici türkmen kızını alasın, nağâhandan tayınam üzerine düşem karnu yırtıla...*” 185/9-11 der. Bu sözden o dönemde Türkmen kızlarının hassas, narin yapılı olduğu anlaşılmaktadır.

79 Bk. Ebulfez Kulu AMANOĞLU, “Kişi Adlarında Eski İnançların İzleri: Dede Korkut”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 11, (1999), s. 53-59.

80 Bu bilgi, 1305 tarihinde yazılan **Câmiü’t-Tevârih**’te de aynı şekilde geçmektedir. Bk. TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 55. Ebulgazi Bahadır Han ise, 1659-1660 tarihinde yazdığı **Şecere-i Terâkime**’de Dede Korkut ve onun çağdaşlarının peygamberden 300 yıl sonra yaşadığını belirtir. Bk. ME I, s. 42-43; SÜMER, **Oğuzlar**, s. 371-372.

Bunlara ilaveten Dede Korkut “boy”larıyla **Oğuz Destanı** arasındaki ilişkiye de değinmek gerekir. Zira Dede Korkut “boy”larında geçen kahramanlardan bazılarının adlarına ilk kez - **Dedem Korkut Kitabı**’ndan daha eski olan - Farsça **Oğuz Destanı**’nda rastlanır. **Dedem Korkut Kitabı**’nda bir kez “*Bayındır Han*” yerine “*Oğuz Han*”ın geçmesi (“*Depegöz*” hikâyesinde) de tesadüfi sayılmaz. Hikâyelerin “*Oğuznâme*” adlandırılması da... **Oğuz Destanı**’na göre “*Kazan bek*” “*Salgur/Salvur*” boyundandır; kardeşleri “*Kutluğ Bek*” ve “*Karaman Bek*”le⁸¹ birlikte “*Ceyhunun öte tarafı*”nda, “*Balkan dağları*” ve “*Horezm sınırları*”nda yaşamıştır⁸². **Dedem Korkut Kitabı**’nda “*Kazan Han*”ın babası olarak anılan “*Ulaş*”ı da **Oğuz Destanı**’nda “*Dib Yavkuy Han*” zamanında yaşamış bir bey olarak görürüz⁸³. “*Dede Korkut*” ve “*Kılbaş*”a da (“*Saru Kılbaş*”) **Oğuz Destanı**’nda rast gelinir⁸⁴. Bizce, **Oğuz Destanı**’ndaki “*Köl Erki Han*”la⁸⁵ **Dedem Korkut Kitabı**’ndaki “*Bayındır Han*” da birbiriyle ilişkilendirilebilir. Çünkü bu kahramanların her ikisi de Bayındır boyundandır ve halk hafızasında bıraktıkları izler verdikleri büyük “*toy*”lardan ibarettir. Her ikisinin de özel ismi belli değildir: “*Köl erki*” < “*Kül Erkin*” bir unvan⁸⁶, “*Bayındır*” ise bir boy ismidir. “*Bayındır Han*”ın babasının ismi olan “*Kam Gan*” da bir özel isim değildir: “*kam*” ‘baksı’, “*gan*” < *kan* ‘han’⁸⁷. Bu nedenle “*Kam Gan*” ismi, **Oğuz Destanı**’ndaki “*Köl Erki*”nin babası “*Dönker*” ile birleştirilebilir. “*Köl Erki*”nin “*Tuman Han*”la, “*Bayındır Han*”ın “*Kazan Han*”la olan münasebetleri birbirine benzer. “*Tuman Han*”, “*Köl Erki*”nin; “*Kazan Han*”, “*Bayındır Han*”ın damadıdır. Her iki han da damatlarının gölgesinde kalmıştır. Her iki hanın da veliaht tayin edecekleri bir oğulları yoktur. Her iki devirde de bir nevi çift başlı yönetim söz konusudur. Dede Korkut, her iki han zamanında benzer olaylara müdahil olmuştur.

Bu hususları dikkate alınca Dede Korkut “boy”larının tarihle ilişkisini, ilk aşamada Oğuzların Ön Asya’ya gelmelerinden önceki devirlerde aramak kaçınılmazdır. “*Boy*”lar, bu devirlerle ilgili olarak belli başlı birkaç olayın izini taşımaktadır:

1. “*Boy*”larda Oğuzların düşmanı olarak gösterilen “*kâfirler*”in isimlerinin çoğu Türkçedir. O hâlde, söz konusu “*kâfir*” düşmanlar gerçekte diğer kardeş Türk kavimlerinden başkası değildir. Oğuzların Ön Asya’ya geçmelerinden önceki tarihleri de bizi ister istemez bu fikre götürmektedir. VIII. yüzyılda batıya doğru göç ederek Seyhun nehri kıyılarına gelen Oğuzlar⁸⁸, Peçenek ve Kıpçak yurtlarının güneyine yerleşmişlerdir. Bundan hareketle araştırmacılar söz konusu “*kâfir*” beylerinin daha çok Kıpçak soylu beyler olması ihtimali üzerinde durmuşlardır⁸⁹. Kıpçakların

81 Bu isim, **Dedem Korkut Kitabı**’ndaki “*Kara Göne*” ile birleştirilebilir.

82 TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 77.

83 TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 53. Burada “*Ulaş*”ın oğlu “*Kazan*” değil, “*Ulad*”dır. Bundan hareketle Dede Korkut “*boy*”larındaki “*Ulaş*”ı “*Kazan Han*”ın babası değil, soy atası kabul edebiliriz.

84 TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 140.

85 Bk. TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 55-61.

86 Abdülkadir DONUK, **Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler**, TDAV, İstanbul, 1988, s. 15.

87 Gaziantep’den derlenen Yurt Değiştirme hikâyesinde “*Kam Gan*”ın “*Gam Han*” şeklinde geçmesi bu isimdeki “*gan*” hissesinin anlamını vermesi bakımından son derece önemlidir. Bk. SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı**, C. 2, s. 895.

88 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 65.

89 “*Salur Kazanın İvi Yağmalandığı Boy*”da “*Kara Göne oğlu Kara Budak*” tanıtılırken onun “*demir yaylı Kapçak Melik*”e kan kusturduğu söylenmektedir. Araştırmacılar, buradaki “*Kapçak Melik*”i “*Kıpçak Melik*” diye anlamış ve bu

Oğuzlardan yaklaşık bir yüzyıl sonra İslamiyete girmesi (XII. yüzyıl), “boy”larda geçen düşman isimlerinden bazılarının tarihî kaynaklara göre Kıpçaklar arasında kullanılması bu görüşü desteklemektedir⁹⁰. Diğer yandan Dede Korkut “boy”larının en önemli kahramanı “*Salur Kazan*”ın, Kazak destanı “*Kobilandı Batır*” ve Tatar destanı “*Ak Kübek*”te **düşman** olarak gösterilmesi⁹¹ de eski bir husumetin hatırası olsa gerektir. Faruk SÜMER, Dede Korkut “boy”larına konu teşkil ettiği düşünülen Oğuz-Kıpçak savaşlarının XI-XII yüzyılda (daha büyük ihtimalle XI. yüzyılda) meydana gelmiş olabileceğini belirtmektedir⁹².

2. Oğuzların önemli düşmanlarından biri de Peçenekler idi. **Şecere-i Terâkime**’de “*Salur Kazan*”ın anası “*Çaçaklı*”nın “*İt Becene*” halkının hükümdarı “*Toymaduk*” tarafından kaçırıldığı anlatılır: Babası “*Enkeş*” (Dede Korkut “boy”larında “*Ulaş*”), üç yıl sonra mal vererek karısını geri alır. “*Çaçaklı*”nın “*Toymaduk*”tan hamile kaldığının anlaşılması üzerine “*Kazan*” bir sopayla vurarak anasının başını yarar. “*Çaçaklı*”nın doğurduğu çocuğa “*İrek*” adı konulur⁹³. Bu rivayet tarihî bir olaya işaret ediyor olmalıdır⁹⁴. **Dedem Korkut Kitabı**’ndaki “*Salur Kazanın İvi Yağmalandığı Boy*”, Ebulgazi Bahadır Hanın naklettiği rivayetle benzerlik göstermektedir: “*Kazan*”ın evi yağmalanır, anası, karısı ve oğlu tutsak alınıp “*kâfir*” eline götürülür. “*Kazan*” anasını istediğinde “*kâfir*”in cevabı, “Ananı sana vermeyiz. ‘*Yayhan Keşiş*’ oğluna vereceğiz. ‘*Yayhan Keşiş*’ oğlundan oğlu doğacak, biz onu sana hasım yapacağız.” şeklinde olur. Türkmenistan’da derlenen şifahi “*Salır Gazan ve İtemcek*” rivayetinde de “*Salır Gazan*”ın evinin yağmalanması ve dolayısıyla “*Gazan*”la “*İtemcek*” arasındaki mücadele konu edilir⁹⁵. Tarihî kaynaklara göre Oğuzlar, doğudan gelerek Peçenekleri önce Cim (Emba) Irmağı’nın batısına itmişler, daha sonra da Hazarlarla 893-897 tarihlerinde ortaklaşa yaptıkları hücumlar ile İtil (Volga) Nehri’ni geçip Karadeniz’in kuzeyine yerleşmeye mecbur etmişlerdir. Ancak Peçeneklerin bir kısmı Oğuzlara katılarak ana yurttan kalmış ve Oğuzların Peçenek boyunu meydana getirmiştir⁹⁶. Faruk SÜMER’e göre Dede Korkut “boy”larında akislerini bulduğumuz Oğuz-Peçenek savaşlarının IX. yüzyıldaki olaylarla ilgili olması ihtimali çok zayıftır; bunlar, göç etmeyerek yurtlarında kalan Peçenekler ile XI. yüzyılda yapılan mücadelelerle ilgili olmalıdır⁹⁷.

3. Bir diğer husus da Dede Korkut “boy”larının Oğuzların ilk Müslüman olduğu yılların izini taşımasıdır⁹⁸. Bu, Samanlıların Orta Asya’da İslamiyeti yaydığı

adın Oğuzlarla Kıpçaklar arasındaki savaşlarda bulunmuş bir Kıpçak beyine ait olabileceğini düşünmüşlerdir. Bk. OŞG, s. CLXXXI; SÜMER, **Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları**, C. 1, s. 43; SÜMER, **Oğuzlar**, s. 403.

90 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 373-374. Ayrıca Oğuzların “*Kara Kum*” dedikleri Aral Gölü’nün kuzey bölgesindeki çöllük alan, X. yüzyıl Arap kaynaklarıncı “*Mefâzâtü'l-Guzzîyye*” (Oğuz Çölü) diye adlandırıldığı hâlde, XI. yüzyıl kaynaklarında “*Deşt-i Kıpçak*” (Kıpçak çölü) şeklinde geçer. SÜMER, **Oğuzlar**, s. 62, 87; OŞG, s. XXXV. Bu el değiştirme, çeşitli çekişmelere sebep olsa gerektir.

91 Ali DUYMAZ, **Bir Destan Kahramanı Salur Kazan**, Ötüken, İstanbul, 1997, s. 3 0-33.

92 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 370.

93 DUYMAZ, **Bir Destan Kahramanı Salur Kazan**, s. 21, 80-85.

94 V. M. JIRMUNSKİY’inin, “*Salur-Kazan*’ın Çadırının Yağmalanması Hikâyesi İle İlgili Tarih Kaynakları” adlı makalesi için bk. SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı**, C. 2, s. 489-501.

95 Bk. DUYMAZ, **Bir Destan Kahramanı Salur Kazan**, s. 28-29, 96-98; KÖSEYEV, **Gorkut Ata**, s. 188-190.

96 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 66.

97 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 66.

98 C. M. BOWRA din değiştirme ve göçleri bir kültürün yaratıcılığında bir “*alplık çağı*” ortaya çıkaran temel etkenler arasında görür. Bu görüşten yola çıkan Seyfi KARABAŞ, **Dedem Korkut Kitabı**’nı Orta Asya’dan Ön Asya’ya

X-XI. yüzyıllardır⁹⁹. Dede Korkut “boy”larında düşmanların hep “kâfir” olarak nitelendirilmesi, savaştan galip çıkan Oğuz erenlerinin “gazi erenler” diye anılması, “Bügdüz Emem”in peygamberin “Oğuz”daki sahabesi olması vs. bu büyük değişimin hafızalardaki bulanık yankıları olmalıdır. Ayrıca **Şecere-i Terâkime**’de, Bayburtlu Osman’ın III. Murad (1574-1595) devrinde yazdığı **Tevârih-i Cedîd-i Mir’at-i Cihan**’ında ve şifahi Türkmen rivayetlerinde hep “Salur Kazan”ın hacı olduğu veya hacca gitmeye teşebbüs ettiği vurgulanır¹⁰⁰. Türk destanları üzerinde büyük mesai sarf eden Zeki Velidi TOGAN, “Salur Kazan”ı, Oğuzların Orta Asya’dan Ön Asya’ya geçiş mücadelelerine karışmış İslamiyeti ilk kabul eden tarihî şahsiyetlerden biri olarak değerlendirir¹⁰¹.

Sayıdığımız bu gerekçeler, bizi Dede Korkut “boy”larının ilk ilhamını XI. yüzyılda yaşanan tarihî olaylardan aldığı fikrine götürür. “Korkut’un Kabri Kazılmış” adlı Türkmenistan rivayetinin, “Korkut Pir”i “Hoca Ahmet”le (Ahmet Yesevî) çağdaş göstermesi¹⁰² ve bazı Yesevî menkıbelerinde Ahmed-i Yesevî’yle “Kazan Han”ın birlikte yer alması¹⁰³ yine bu tarihe işaret eder. Bu dönemin olayları, daha eski veya daha yeni başka hatıralarla birleşip zenginleşerek bir destan hüviyeti kazanmıştır¹⁰⁴. “Kan Turalı” ve “Delü Dumrul” dışında kalan “boy”lar bu tarihî devreye aittir.

[Ahmet Bican Ercilasun, bu tez savunulduktan sonra yayımladığı **Türk Dili Tarihi** kitabında Dedem Korkut Boylarının en önemli kahramanı Salur Kazan ile Türgişlerin en önemli hükümdarı Sulu Kaganın aynı şahsiyetler olduğu görüşünü ileri sürmüştür.¹⁰⁵ Oldukça inandırıcı gerekçelere dayanan bu görüşü doğru kabul edersek Dedem Korkut Boylarına esas teşkil eden ilk tarihî tabakanın çok daha gerilere, Köktürklerin son dönemine kadar uzandığını söyleyebiliriz.]

4.1.2. İkinci tarihî tabaka (XIV. Yüzyıl)

“Duha Koca Oğlu Delü Dumrul” ve “Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı” hikâyeleri, içlerinde “Kazan” ve “Bayındır Han” adlarının geçmemesiyle ötekilerden ayrılır. İlk olarak W. BARTHOLD’un dikkat çektiği bu hususu ele alan Pertev Naili BORATAV, diğer iki “boy”la birlikte “Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı”nın, Oğuzların Anadolu öncesi destanlarında bulunmadığını, destan geleneğine sonradan eklenmiş unsurlar olduğunu söyler. BORATAV, bu görüşten yola çıkarak “Kan Turalı” hikâyesinin, Akkoyunlularla Komnenler arasındaki münasebetlerin destani bir ifadesi

göçleri sırasında Oğuzlarda ortaya çıkan toplumsal bunalımın ve yeni ideolojik gereksinimlerin bir belgesi sayar. KARABAŞ, **Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru**, s. 217.

99 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 78-79.

100 DUYMAZ, **Bir Destan Kahramanı Salur Kazan**, s. 60-61.

101 OŞG, s.CXIII.

102 Bk. SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı**, C. 2, s. 1027.

103 Bk. Ahmed-i Yesevî, **Divân-ı Hikmet: Seçmeler**, Haz. Kemal ERASLAN, Kültür Bakanlığı Yay., 2. bs., Ankara, 1991, s. 20.

104 GÖKYAY, “Dede Korkut Hikâyeleri ve Önemi”, s. 426-427. Ayrıca bk. Reşat GENÇ, “Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut’taki Olayların Zamani Üzerine”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, AKM Yay., Ankara, 1999, s. 169-172; H. Achmed SCHMIEDE, “**Kitab-ı Dedem Korkut**” **Destanlarının Dresden Nüshası**, TDV Yay., Ankara, 2000, s. 6-10.

105 Bk. Ahmet B. Ercilasun, **Türk Dili Tarihi: Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla**, Akçağ yay., 1. bs., Ankara, 2004, s. 126-128.

olabileceğine işaret eder¹⁰⁶. Daha sonra Ettore ROSSI, “*Kan Turalı*” ile Akkoyunlu Tur Ali Beyin aynı kişiler olması gerektiği görüşünü ortaya atar¹⁰⁷. Bu görüş Pertev Naili BORATAV ve JIRMUNSKIY tarafından da benimsenir¹⁰⁸. Faruk SÜMER ise bu görüşe karşı çıkar¹⁰⁹. Faruk SÜMER, “*Kan Turalı*”nın babasının “*Kaınlı Koca*”, Tur Ali Beyinkininse Pehlevan Bey olduğunu; Trabzon imparatorunun kız kardeşiyle Tur Ali Beyin değil, oğlu Kutlu Beyin evlendiğini belirterek, “*Kan Turalı*” adının Arapça sözlüklerde ve hadis kitaplarında geçen “*benû Kantûra*” (Kantura Oğulları)’dan veya daha büyük olasılıkla “*kantura*” adlı giysiden gelebileceği iddiasında bulunur: “*Kan Turalı*” < “*kantura+lı*” ‘kantura adlı elbisenin sahibi’¹¹⁰.

Orhan Şaik GÖKYAY’ın da belirttiği gibi¹¹¹ Faruk SÜMER’in bu konudaki iddia ve dayanakları yeterince güçlü değildir. Şöyleki “*Kan Turalı*”nın babasının ismi olan “*Kaınlı Koca*”, **Dedem Korkut Kitabı**’ndaki birçok özel isimde olduğu gibi, bir şahıs ismi değil, bir soy ismidir. Bunun bir Kıpçak soyu veya kabilesi olduğu malumdur¹¹². Akkoyunlular Bayındır boyuna mensup idiler¹¹³. Bayındır / Bayandur / Balandur¹¹⁴ boyunun ise önceleri bir Kimek boyu olduğu, sonradan Oğuz dairesi içinde yer aldığı bilinmektedir¹¹⁵. Bu durumda “*Kanlı Koca*” ismiyle Tur Ali Beyin babasına değil, soyuna işaret edilmiş olmalıdır. “*Kan Turalı*” ismine gelince, bu ismin ikinci kısmı, “*Tur*” ve “*Ali*” parçalarından oluşmuş bir birleşik isim olarak izah edilebilir. “*Ali*”nin “*Alı*”ya dönüşmesi Dede Korkut “*boy*”larında örneklerini bulduğumuz bir ses olayıdır¹¹⁶. İsmın ilk kısmı olan “*Kan*” ise “*han*” manasında olup¹¹⁷ hep ayrı yazılmaktadır: “*ي طورالقان*”¹¹⁸. Faruk SÜMER’in bahsettiği “*kançura*” (bir çeşit giysi) kelimesinin ise “*kan*” kısmı bitişik yazıldığı gibi, elifleri () de yoktur: “*طورهقن*”¹¹⁹.

Bunlardan hareketle Tur Ali Beyle “*Kan Turalı*”nın aynı kişiler olduğu, Tur Ali Beyin Trabzon sarayına yaptığı akınların **Dedem Korkut Kitabı**’nda üç canavarla

106 OŞG, s. LVIII-LIX.

107 OŞG, s. LXII.

108 OŞG, s. LXII-LXIII. Tur Ali Bey, Akkoyunlu devletinin kurucusu olan Kara Yülük Osman Beyin dedesidir. Akkoyunlu Türkmen beyleri, Trabzon’a dört kez saldırmış, sonucunda Trabzon imparatoru kız kardeşi Maria Despina’yı Tur Ali Beyin oğlu Kutlu Beye vererek barış yapıp bu saldırıların önünü alabilmiştir. Bk. OŞG, s. LX.

109 OŞG, s. LXIV-LXVI.

110 OŞG, s. LXV-LXVI.

111 OŞG, s. LXVI.

112 Bk. Besim ATALAY, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, C. 3, TDK Yay., 3. bs., Ankara, 1992, s. 379; A. CAFEROĞLU, “Dedem Korkut Hikâyelerinin Antroponim Yapısı”, s.78; M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar**, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 33; TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 20.

113 Faruk SÜMER, “Akkoyunlular”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, 1989, s. 270.

114 D, 11/11 ve 11/12’de Bayındır isminin “*Bayandar*” şeklinde harekelenmesi ilgi çekicidir. Bu harekeleniş Zeki Velidi TOGAN’ın ismi “*Bayan+dar*” ‘Bayanlar’ şeklinde açıkladığını haklı gösterecek mahiyettedir. Bk. OŞG, s. CXI. Çokluk eki /*Ar*/’ın diş sesleri yanında /*dAr*/ olduğu Kazak-Kırgız şivelerinde bilinen bir olaydır. Bk. Saadet ÇAĞATAY, **Türk Lehçeleri Örnekleri II**, Ankara Ü. DTFC Yay., Ankara, 1972, s. 151, 166.

115 M. Kemal ÖZERGİN, “Kimekler”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 2. bs., Ankara, 1992, s. 170.

116 Bk. ME II, s. 379-387.

117 A. CAFEROĞLU, “Dedem Korkut Hikâyelerinin Antroponim Yapısı”, s. 78.

118 D, 170/5.

119 Bk. XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, C.4, TDK Yay., Ankara, 1969, s. 2239.

güreş şeklinde sembolize edildiği söylenebilir¹²⁰. Ancak anlatıcılar, Tur Ali Beyle oğlu Kutlu Beyi “*Kan Turalı*”nın şahsında birleştirmişlerdir. Akkoyunlu hanedanının Mısır ve Suriyede “*Tur Aliler*” şeklinde tanınması¹²¹ dikkate alınırsa bu birleştirmenin bir destan için izah edilebilir bir durum olduğu görülür.

“*Delü Dumrul*” hikâyesine gelince bunun vakasının Grek kökenli olduğu tereddütsüz söylenebilir. “*Delü Dumrul*” hikâyesinin aşağı yukarı aynı olan Grek-Yunan efsanesi “*Digenis Akritas*”, halk türküsüne dönüşmüş olarak bilhassa Trabzon Rumları arasında çok yaygındır¹²². MÖ IV. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda görülen bu efsaneye Kafkas ve Kafkas ötesi halklarında da rastlanması, “*Digenis*”in soyca Bizans ailesi “*Duka*”ya bağlanması (krş. “*Delü Dumrul*”un babasının adı “*Duha*”) ve mezarının Trabzon’da gösterilmesi, XIII-XIV. yüzyıllarda Trabzon’la Akkoyunlu Türkmenlerin sıkı temaslarını göz önünde bulundurunca, efsanenin Akkoyunlular zamanında Türklere geçtiğine şüphe bırakmamaktadır¹²³. Bunlara şu delilleri de ilave edebiliriz:

1. “*Delü Dumrul*” hikâyesinde çok tanrılı (politeist) inançların izleri görülmektedir. Bu hikâyede Tanrı, âdeta hikâyenin kahramanlarından biridir. Tanrı’nın konuşmaları da fazlaca küfürlüdür.

2. “*Delü Dumrul*”, diğer “*boy*”ların mümin Müslüman Oğuzlarıyla inanç bakımından çelişmektedir. Meleklerle imanı imanın şartlarından biri sayan İslamiyeti göz önünde bulundurunca, Tanrı’ya inanıp da Tanrı’nın dört büyük meleğinden biri olan Azrail’i tanımamak kabul edilebilecek bir şey değildir.

3. “*Delü Dumrul*” kişilik bakımından da “*Oğuz*”un diğer alplarına benzemez. O ölümden kurtulmak için babasından, anasından can dilenmekle, babası uğruna ölümü göze alan “*Yigenek*”ten, “*Emren*”den; hele babasının namusuna halel gelmemesi için çengele asılıp parça parça doğranmaya razı olan “*Uruz*”dan (“*Salur Kazanun İvi Yağmalanduğı Boy*”da) ayrılır¹²⁴. Diğer hikâyelerde karşılaştığımız ana-baba-evlat arasındaki muhabbetin bu hikâyede aynı şekilde tezahür etmediği görülmektedir.

4. “*Delü Dumrul*”un “*Dökmesi büyük bizüm tağlarımız olur / Ol tağlarımızda bağlarımız olur / Ol bağların kara salkumlu üzümü olur / Ol üzümü sıkırlar al şarabı olur*” 179/20-23 sözleri bir ziraat toplumunun özelliklerini yansıtmaktadır. Diğer “*boy*”larda Oğuzların ziraatle uğraştıklarına dair bir işaret yoktur.

120 Yazıcıoğlu Ali’nin *Târih-i Âl-i Selçuk*’unun baş tarafındaki Oğuzname parçasında üç canavar olan “*arlan, buğa, buğra*”ya bir de “*güreşçi*” eklenmiştir. Bk. OŞG, DLXXIX. Bu durumda Tur Ali Beyin dört Trabzon seferinin, *Dedem Korkut Kitabı*’nın yazıya geçirilmesinden daha önce dört canavarla temsil edildiği söylenebilir.

121 John E. WOODS, *Akkoyunlular (Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk)*, çev. Sibel ÖZBUDUN, Milliyet Yay., 1. bs., İstanbul, 1993, s. 75.

122 OŞG, s. LXVII.

123 OŞG, s. LXVII.

124 “*Uruz*”un “... *Arafatda irkek kızı kurban için / Baba oğul kazanur ad için/oğul-da kılıç kuşanur baba gayret-y-içün / Menüm de başum kurban olsun senün-içün*” 160/5-8 sözleri, Oğuz yiğitlerinin babalarına verdiği önem hususunda bir ortak anlayış olsa gerek.

Fakat bütün bunlara rağmen “*Delü Dumrul*”un adı, Türk tarihine ve destan geleneğine dayanmaktadır. Yazıcıoğlu’nun **Târih-i Âl-i Selçuk**’undaki Oğuznamede onun adı, “... *altun köprü yapan, Azra’ille savaş kılan... Tokuş Koca oğlu Tuğrul Sultan*”¹²⁵ şeklinde karşımıza çıkar. Farklı bir olayı anlatmakla beraber bazı motifler bakımından “*Delü Dumrul*” hikâyesiyle benzerlik gösteren bir Hacı Bektaş menkâbesinde de “**Hacı Tuğrul / Doğrul**” adına rastlanır¹²⁶. Bu durumda “*Dumrul*” adı ile “*Tuğrul*” adının aynılığı ortaya çıkmaktadır: “*Toñrul > Tuğrul / Dumrul*”¹²⁷. “*Tuğrul Sultan*” ise **Oğuz Destanı**’nın kahramanlarından biridir. **Oğuz Destanı**’na göre “*Tuğrul Sultan*”, “*Toksurmuş İçi*”nin oğlu, “*Dukak*” (krş. “*Delü Dumrul*”un babası “*Duha*”) ile “*Arslan*”ın kardeşidir¹²⁸. Fakat burada “*Tuğrul Sultan*”ın “*Delü Dumrul*” veya “*Tokuş Koca oğlu Tuğrul Sultan*”inkine benzer bir macerası yoktur. O hâlde ozanlar, “*Dukak*” ile “*Duka*” arasındaki benzerlikten dolayı zamanla “*Tuğrul Sultan*”la “*Digenis*” efsanesini birleştirmiş, böylece “*Delü Dumrul*” hikâyesini ortaya çıkarmış olmalıdırlar.

“*Basat-Depegöz*”, “*Beyrek*”, “*Buğaç Han*”, “*Emren*” adlarına düzenlenmiş “*boy*”lar da Oğuzların Ön Asya’daki komşularının folklorlarında benzerleri bulunan hikâyelerdir: “*Depegöz*” Yunan mitolojisindeki “*Polyphemos*”le, “*Beyrek*” ve “*Basat*” “*Odysseus*”yle, “*Buğaç Han*” “*Ödipus*”le benzerlik gösterir¹²⁹. “*Begil oğlu Emren Boyı*”ndaki başkahramanlar da Gürcü avcı destanındaki “*Bektıla*” ve “*Amirane*” ile ilgili olsa gerek¹³⁰. Ancak bu hikâyelerin komşu milletlerden Türklere geçtiğine dair esaslı bir delil yoktur¹³¹. Her hâlde bunun tersinin olması daha mümkündür. Çünkü bu “*boy*”lardaki yaşayış, örf ve âdet; kahramanların karakteri tam manasıyla Türk özelliği gösterir. Nitekim “*Buğaç Han*” ve “*Basat*”ı Lord Raglan’ın **geleneksel kahraman kalıbına** göre inceleyen M. Öcal OĞUZ, bu kahramanların büyük oranda Batı kahraman kalıbına uymadığını tespit etmiştir¹³². Ayrıca bu “*boy*”lar, içinde “*Bayındır Han*”, “*Kazan Han*” gibi **Dedem Korkut Kitabı**’nın diğer kahramanlarının bulunmasıyla da diğer hikâyelerle bir bütün oluşturup Türk destan geleneğine bağlanmaktadır.

4.2. Dede Korkut “*boy*”larının yazıya geçirildiği tarih

Dede Korkut “*boy*”larının daha XIV. yüzyılın başlarında yazıya geçirilmiş olarak mevcut olduğu Devadarî’nin verdiği bilgilerden anlaşılacakla birlikte Devadarî’nin bahsettiği kitabın elimizdekiyle aynı kitap olmadığı kesindir¹³³. Orijinal nüsha zamanla kaybolmuş ve “*boy*”lar daha sonra bir ozanın ağzından yeniden tespit edilmiştir¹³⁴.

125 OŞG, s. DLXXIX.

126 Bk. OŞG, s. LXXIII.

127 Ahmet B. ERCİLİSUN, “Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese”, *Milli Folklor*, C. 5, Y. 10, S. 37, (Bahar 1998), s. 15.

128 TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 73.

129 ABDULLAH, **Gizli Dede Korkut**, 16-18.

130 E. VİRSALEDZE’nin bu hususa dikkat çektiği bildirisinin özeti için bk. OŞG, s.DXCV.

131 Bk. “*Depegöz*” hikâyesi için: Haluk KÖROĞLU, “Depegöz ve Polifem”, *Milli Folklor*, C. 5, Y.10, S. 37, (Bahar 1998), s. 39-46; OŞG, s.DXXXI-DXXXVIII; SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı**, C. 1, s. 81-117. Beyrek hikâyesi için: OŞG, s. CDLIII-CDLVII.

132 Bk. M. Öcal OĞUZ, “Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han”, *Milli Folklor*, C. 5, Y. 10, S. 40, (Kış 1998), s. 2-6; ay. “Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat”, C. 5, Y. 11, S. 41, (Bahar 1999), s. 2-8.

133 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 367.

134 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 368.

Elimizdeki **Dedem Korkut Kitabı**'nın yazım tarihiyle ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak kitabın yazım tarihiyle ilgili olmamakla birlikte Dresden Nüshası'nda Osman Paşa'nın¹³⁵ ölümüyle ilgili 993 (Miladi 1585) senesi, Vatikan Nüshası'nda kitabın sahibinin 1000 (Miladi 1591) kaydı¹³⁶, aşağı yukarı bir tarih tayin etme imkânı vermektedir. Bunun yanı sıra kitabın hemen başında yer alan, kâtip / müstensih tarafından esere ilave edildiği şüphe götürmeyen¹³⁷ "*Korkut Ata*"yı tanıtan ilk paragraftan "*boy*"ların Osmanlı devletinin güçlü olduğu bir dönemde yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır. Faruk SÜMER, "*boy*"larda geçen "*Başı Açuk*", "*paşa*", "*sancak beği*", "*beş akçalı ulufeciler*", "*alay*", "*gönder*" kelimelerinin kullanılmaya başladıkları tarihleri dikkate alarak elimizdeki **Dedem Korkut Kitabı**'nın XVI. yüzyılın ikinci yarısından önce yazılmış olamayacağını söylemektedir¹³⁸. Muharrem ERGİN de dil itibarıyla **Dedem Korkut Kitabı**'nın yazım tarihinin XVI. yüzyılın ikinci yarısına çıkmasını ihtimal dâhilinde görmektedir¹³⁹. Cahit ÖZTELLİ ise Dresden Nüshası'ndaki Osman Paşanın ölümüyle ilgili kayıttan yola çıkarak yazmanın 1585 yılından önce meydana getirilmiş olması gerektiği üzerinde durmuştur¹⁴⁰. Ona göre bu kayıt yazmanın kapağına tesadüfen konulmuş olamaz: Kitabın yazarı, muhtemelen herhangi bir vesileyle Osman Paşayı tanıyan birisidir¹⁴¹. Cahit ÖZTELLİ, bu görüşten hareketle Osmanlı Devleti'nin Lala Mustafa Paşa serdarlığında yaptığı **Doğu Seferi** (1578-1580)'ne dikkat çekerek Dede Korkut "*boy*"larının bu sefer sırasında yazıya geçirilmiş olması ihtimaline değinmiştir¹⁴².

4.3. "*Boy*"lardaki olayların yaşandığı ve yazıya geçirildiği yer

Dedem Korkut Kitabı'nda Oğuz kavminin yaşadığı yer, kitabın içinde geçen yer ve kavim adlarına göre, ilk bakışta Kuzeydoğu Anadolu olarak görünmektedir¹⁴³. Kitapta Oğuzlar şuralarda yaşamaktadır¹⁴⁴: "*Ağlağan*" 156/19 (bugün Ermenistan'da Türkiye sınırına yakın bir dağ), "*Cızığlar*" 156/19 (bugün Ermenistan'da Türkiye sınırına yakın bir bölge), "*Gökçe Tağ*" 156/19-20 (bugünkü Ermenistan-Türk sınırında), "*Ağça Kala*" 176/8 (Kağızman'a bağlı bir köy), "*Sürmeli*" 176/8 (Sürmeli Çukuru = Iğdır Ovası), "*Şirögüven*" 225/24 ("*Şöreğ-el / Şüreg-el*."¹⁴⁵ Bir

135 Bu, Tebriz fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa (1526-1585)'dir. Bk. Louis BAZIN, "Dede Korkut'un Dönemine Bakış", *Hürriyet Gösteri*, S. 214, (Kasım 1999), s. 21; Cahit ÖZTELLİ, "Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler", s. 5333.

136 OŞG, s. V.

137 ME I, s.3. Diğer yerlerin aksine bu kısımda dört kez "*Dede Korkut*" yerine "*Korkut Ata*" isminin geçmesine dayanarak Faruk SÜMER, bu kısmın müstensih tarafından Yazıcıoğlu'nun **Tarih-i Âli Selçuk**'undan alınarak buraya konulduğu görüşündedir. Bk. OŞG, s.LXIX.

138 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 368-369.

139 ME II, s. 350.

140 Bk. ÖZTELLİ, "Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler", s. 5333.

141 Bk. ÖZTELLİ, "Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler", s. 5333.

142 ÖZTELLİ, "Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler", s. 5333-5336.

143 ME I, s. 51-52; OŞG, s.LXXXIV-CVI; SÜMER, **Oğuzlar**, s. 369.

144 Buradaki yer adları için bk. OŞG, s. 332-338.

145 "*Şirögüven*" adı, araştırmacılarca muhtelif şekillerde okunmuş ve farklı köklere dayandırılmıştır: Akif İMANOV, kelimeyi Nahçıvan'daki "*Şerur*" (konuşma dilinde "*Şeril*") bölgesiyle ilişkilendirerek bunun Oğuz boyu "*Çaruk* (*Çaruklu*)"tan geldiğini iddia etmiştir. Bk. Akif İMANOV, "Şerur Sözü'nün Etimolojisi Hakkında", Akt. Zülfiye VELİBEYLİ, *Bilgi*, S:2, (Yaz-1996), s. 152-155. Vahid ZAHİDOĞLU ise kelimeyi "*Şir Ögüz*" şeklinde okuyarak bunun Sir Derya nehrinin Türkçe adı olduğunu, kelimenin "*Şir*" 'sarı'+ "*Ögüz*" 'nehir' şeklinde teşkil edildiğini ileri

kısmı Ermenistan'da kalan Arpaçay ilçesinin güneyindeki ova), “Tana Sazı” 151/15 (Doğubeyazıt'ta sazlık ve bataklık bir alan), “Ala Tağ”¹⁴⁶ 96/13, “Berde” 216/19 “Gence” 216/19.

Anlaşıldığı kadarıyla anlatıcılar, hikâye kahramanlarının, o sıralarda kendilerinin meskun oldukları Ağrı-Kars yöresinde yaşadıklarını sanıyorlardı. Batıda Pasinler'in, doğuda Ermenistan'daki Gökçe Göl'ün, kuzeyde Gürcistan'daki Ahıska'nın, güneyde Nahçıvan'daki Alınca Kalesi'nin düşmana ait yerler olarak gösterilmesi; savaş bittikten sonra başkahraman “Salur Kazan”ın “Sürmelü”ye gelerek zaferini burada kutlaması bunu göstermektedir. Bu ise, kalabalık ve göçebe Oğuzlar için çok dar bir alandır¹⁴⁷.

Bu ve yukarıda saydığımız tarihî olaylara dayanan gerekçelerle (bk. 1.1.4.1.1. birinci tarihî tabaka) araştırmacıların çoğu, Dede Korkut “boy”larının coğrafyasını Oğuzların Seyhun nehri (Sir Derya, Ögüz) kıyılarındaki ana yurtlarına dayandırır¹⁴⁸. Nitekim Dede Korkut “boy”larından “Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyu”nın Altay, Kazak, Karakalpak, Özbek, Başkurt ve Volga boyu Tatar Türklerinin dilinde “Alıp Manaş” (“Alpamış”, “Alpamis”, “Alıpmemişen” vs.) adıyla hâlâ yaşıyor olması¹⁴⁹, bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca “Alpamış”ın karısı “Barçın” hatunun (“Barçın Salur”, “Barçın Sulu”. “Beyrek” hikâyesinde “Banı Çiçek”) mezarı, Sir Derya kıyısında Barçınlığ Kend'de gösterilmektedir¹⁵⁰.

Dede Korkut “boy”larında geçen “Karaçuk” (Seyhun nehri kıyısındaki Karaçuk dağları, aynı zamanda Farab şehri), “Kazılık Tağı”¹⁵¹, “Türkistan” gibi yer adları Oğuzların ana yurtlarına ait hatıralarla ilgilidir. Ancak bu hatıralar, kaybolmaya

sürmüştür. Bk. Vahid ZAHİDOĞLU, “Kitabi-Dede Gorgud’un Leksikası Haggında Be’zi Geydler”, *Azerbaycan Elmler Akademiyasının Heberleri*, Nu: 1-2, (1998), s. 72-74. Bizce Fahrettin KIRZIOĞLU’nun kelimeyi eski Hazar Türklerinin bir boyu olan “Şırak” adıyla açıklayışı hâlen geçerliliğini korumaktadır: “Şırak” (kavim adı)+ “avan” (Ermenice yurt, il manasında son ek) > “Şırokavan” “Şırak yurdu”. Bk. KIRZIOĞLU, *Dede Korkut Oğuznameleri I. Kitap*, s. 110-111; ay., “Dede-Korkut Oğuznameleri Coğrafyası ve Düşünceler”, s. 279; ay., *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, s. 39. Ermenistan coğrafyasını Türklük açısından inceleyen Eziz ELEKBERLİ de KIRZIOĞLU’yla aynı kanaate varmıştır. Bk. Eziz ELEKBERLİ, *Gedim Türk-Oğuz Yurdu-“Ermenistan”*, “Sabah”, Bakı, 1994, s. 201. **OŞG** de (s.C) KIRZIOĞLU’nun görüşünü benimsemiştir. **FZSE** ise (s. 264), kelimenin Ermenistan’daki “Şirek (Şırak)” yaylasını karşıladığını ve “Şırak” kavim adından geldiğini kabul etmekle beraber, kelimeyi “Şırokuz” şeklinde almış ve “Oğuz” adıyla birleştirmeye çalışmıştır. Daha başka görüşler için bk. Kara MEŞEDİYEV, “Kitabi-Dede Korkud’da Azerbaycanın Paleotoponimleri”, *Kitabi-Dede Korkud (Mekaleler Toplusı)*, Azerbaycan Elmler Akademiyası, Bakı, 1999, s. 229.

146 Fahrettin KIRZIOĞLU, “Ala Tağ”ın Ağrı Dağı olduğunu söylüyorsa da (Bk. KIRZIOĞLU, *Dede Korkut Oğuznameleri I. Kitap*, s. 70.) bunu iddia etmek için yeterli delile sahip değiliz. Türkiye’de, Horasan’da, Ermenistan’da, Orta Asya’da Ala Dağ diye adlandırılan birçok dağ vardır. Bk. **OŞG**, s. 332-333; Erk YURTSEVER, *Tamga (Asya’daki Türkçe Coğrafi Adlar Derlemesi)*, TDAV, İstanbul, 1993, s. 28.

147 **ME I**, s. 51.

148 **ME I**, s. 52; **OŞG**, s.LI-LVIII; SÜMER, *Oğuzlar*, s. 370-374; Üçler BULDUK, “Dede Korkut Destanları’nda Ortak Kültür Unsuru Olarak Yaşatılan Coğrafya”, *Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı)*, C. 1, Y. 3, S. 15, (Mayıs-Haziran 1997), s. 468.

149 ERGUN, *Altay Türkleri’nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, s. 64-70.

150 Bk. SÜMER, *Oğuzlar*, s. 69-70; **OŞG**, s. CDLV.

151 KIRZIOĞLU, bu dağın bugün Ermenistan’daki “Alagez < Arakaz “ (atlata 4094 m. rakımlı “Alagöz”. Bk. Besim DARKOT vd., *Modern Büyük Atlas*, Arkin Kitabevi, İstanbul, tarihsiz, s. 45 jb.) dağı olduğunu iddia etmektedir. Bk. KIRZIOĞLU, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, 2. Harita. Faruk SÜMER ise, bu dağı *Şecere-i Terâkime*’deki “Kazgurt” dağı ile birleştirerek bunların aynı dağlar olabileceğini veya her ikisinin de “Karaçuk” sıra dağlarının bir kısmı olabileceğini belirtir. SÜMER, *Oğuzlar*, s. 63-64.

yüz tutacak kadar eskide kalmış; Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu devletleri zamanındaki fetihlerle yeni coğrafyaya uyarlanmıştır¹⁵². Bu nedenle Dede Korkut “boy”larında geçen yer adlarının birçoğunu Anadolu’da, Horasan’da, Azerbaycan’da, Ermenistan’da ve Orta Asya’da görmek mümkündür.

Bu durumda **Dedem Korkut Kitabı**’nda Oğuzların yurtları olarak gösterilen yerlerin sadece ikinci tarihî tabakada oluşan (bk. 1.1.4.1.2. ikinci tarihî tabaka) “boy”larla ve anlatıcıların yaşadığı yurtlarla ilgili olduğunu kabul etmek gerekir. Yazıya geçirildiği yer de buralardan birisi olmalıdır. Dresden Nüshası’nın Azeri şivesi özellikleri göstermesi buna bağlanabilir. Faruk SÜMER, kitapta Osmanlı tesirini gösteren unsurları ve XVI. yüzyıldaki genel kültürel ortamı dikkate alarak **Dedem Korkut Kitabı**’nın Erzurum-Bayburt bölgesinde yazılmış olabileceği görüşündedir¹⁵³.

5. Dede Korkut “boy”larının sanatkârı

Adının aksine elimizdeki **Dedem Korkut Kitabı**’nın anlatıcısı veya yazarı Dede Korkut değildir. Bu, kitabın giriş kısmında verilen bilgilerden ve hikâyelerde Dede Korkut’tan bir üçüncü şahıs olarak bahsedilmesinden, Dede Korkut’un da içinde yer aldığı **vaka zamanının** (hikâye zamanının) **anlatım zamanından** (gerçek zamandan) çok eskide olmasından kolayca anlaşılmaktadır:

“Resul aleyhi’s-selâm zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam biliçisi-y-idi. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta’ala anun könlüne ilham ider-idi.” 73/3-6

“Çağırdılar Dedem Korkut gelir oldı.” 82/18

“Vardılar Dede Korkutı çağırdılar.” 209/5

“Ol zamanda biglerün alkışı alkış karkışı karkış idi, du’aları müstecab olur-idi.” 117/2-4

Bu durumda Dede Korkut “boy”larının elimizdeki şekliyle ortaya çıkışında Dede Korkut’un yanı sıra başka sanatçıların da katkısı olmuştur.

5.1. Dede Korkut

Hikâyelerde “*Dede Korkut*”, “*Dede*”, “*Dede Sultan*”, “*Dedem Korkut*” adlarıyla anılan kahraman, Oğuz beylerinin müşkül anlarında ortaya çıkıp onlara öğüt verir, çocuklara isim koyar, taraflar arasında elçilik yapar; her “boy”un sonunda gelip kopuz çalar, destan ve şiirler okur, “*gazi erenler başına ne geldügin*” söyler, “*Oğuznameyi*” düzenler, meydana getirir ve dünyanın geçiciliğinden bahseder. Bundan da anlaşılacağı gibi, “boy”lardaki Dede Korkut, hem olayların içinde bulunan bir kahraman hem de hikâyeleri düzenleyen, epik formuna kavuşturan ozandır.

Dede Korkut hakkında ilk bilgiyi XIV. yüzyılın başında yazılmış Farsça **Oğuz**

152 Pertev Naili BORATAV, “Türk Destanları Tetkikinin Bugünkü Vaziyeti Ve Vardığı Neticeler”, **Folklor ve Edebiyat**, C. 2, Adam Yay., 2. bs., İstanbul, 1991, s. 84-85.

153 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 369.

Destanı vermektedir. Bu esere göre Dede Korkut (bazı yerlerde “*Dede Kerencük*”) dört Oğuz hanına vezirlik yapmıştır, Kara Hoca'nın oğludur, Bayat boyundandır, 295 yıl ömür sürmüştür, Hz. Muhammed'in çağdaşdır; onun güzel sözleri, kerametleri ve hikâyeleri çoktur¹⁵⁴. Bu bilgiler, hemen hemen aynı şekilde Ebulgazi Bahadır Han'ın **Şecere-i Terâkime**'sinde de geçmektedir¹⁵⁵. Bu eserlerde Dede Korkut, “*boy*”lardakine benzer şekilde tanıtılır: Hanlara müşavirlik yapar, çocuklara ad koyar, anlaşmazlıkları çözer. **Şecere-i Terâkime**'de *Korkut Atanın Salur Kazan*'ı övdüğü bir manzumede Dede Korkut'un kendini “*seyyah*” diye tanıtmaya çalıştığı dikkat çekicidir¹⁵⁶.

Dede Korkut'un hatırası Orta Asya'daki Kazak ve Türkmenler arasında canlı bir şekilde yaşamaktadır. Mezarı Sir Derya kıyısında gösterilir¹⁵⁷. Kazak bakışları, Dede Korkut'u ozanların piri sayar, türkü söylerken “*Korkut Ata*”yı imdada çağırırlar. Ayrıca Kazaklar, kopuz ve tambura çalgılarını “*Korkut Ata*”nın icat ettiğine inanırlar¹⁵⁸. “*Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu*”nda “*Segrek*”in kendi kopuzu için “*Dedem Korkut kopuzu*” demesi bu inancın bir zamanlar Oğuzlarda da olduğunu göstermektedir: “*Kılıcının balçağına yapışdı kim bunu çırpa. Gördi-kim elinde kopuz var, aydur: Mere kâfir Dedem Korkut kopuzu hörmetine çalmadum didi.*” 231/26-28.

Bu bilgilerin ışığında Dede Korkut'un birinci tarihî tabakadaki “*boy*”ların (bk. 1.1.4.1.1. birinci tarihî tabaka) ilk anlatıcısı veya düzenleyicisi olduğu söylenebilir¹⁵⁹. “*Korkut'un Kabri Kazıldı*” adlı Türkmenistan rivayetinde Dede Korkut tam da bu özellikleriyle tebarüz eder. Orada “*Korkut Ata*”, bir kahramanın yaşadığı serüveni henüz **kahramanın sağlığında** kalabalık bir cemaat huzurunda manzum olarak anlatır ve öğütlerini, dualarını sıralar¹⁶⁰. Ancak ikinci tarihî tabakada yer alan “*boy*”ların (bk. 1.1.4.1.2. ikinci tarihî tabaka) sonradan Dede Korkut'a atfedildiği kesindir. Zira bu “*boy*”larda Dede Korkut, “*boy*”ların sonuna kadar sahnede hiç görünmez ve onun çağdaşı olarak gösterilen kahramanlara da rastlanmaz.

5.2. Sözlü gelenek-anlatıcı ozan

Dede Korkut'un yaşadığı tahmin edilen XI. yüzyıl ile elimizdeki “*boy*”ların tespit edildiği tahminî tarih arasında yaklaşık beş yüzyıllık bir zaman farkı vardır. Bu zaman içerisinde Dede Korkut “*boy*”ları ozanların dilinde yaşatılmış ve bazı değişikliklere uğramıştır¹⁶¹. Nitekim XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu ve İran'daki Türk kültür çevrelerinde güçlü bir Oğuzculuk cereyanının olduğu, Oğuzname

154 TOGAN, **Oğuz Destanı**, s. 55.

155 **ME I**, s. 42.

156 Bk. SÜMER, **Oğuzlar**, s. 371-372.

157 **ME I**, s. 49. Ayrıca bk. SAKAOĞLU, **Dede Korkut Kitabı**, C. 2, s. 1027-1030; RAHMANOV, “Korkut'un Kabri Kazıldı”, s. 112.

158 **ME I**, s. 47-48.

159 Önemli Korkutşinaslardan Ali SULTANLI, çeşitli incelemeler sonunda bu neticeye varmıştır. Ona göre Dede Korkut hikâyelerinin oluşmasında önce “*Dede Korkut*”un, sonra “*ozanlar*”ın ve sonuncu olarak da “*kâtib*”in rolü vardır. Bk. **OŞG**, s. DLXXXIV.

160 RAHMANOV, “Korkut'un Kabri Kazıldı”, s. 93-112.

161 İlhan BAŞGÖZ, yaptığı bir incelemede aşıkların, halk hikâyelerinde -iki anlatı arasında sadece bir günlük bir zaman farkı olsa bile- dinleyicinin ilgisine, ortama göre ufak tefek değişiklikler yaptığını tespit etmiştir. Bk. İlhan BAŞGÖZ, “Hikâye Anlatan Aşık ve Dinleyicisi”, **Folklor Yazıları**, Adam Yay., 1.bs., İstanbul, 1986, s. 49-64.

anlatan ozanlara rağbet edildiği hatta bazı ozanların saraylar tarafından korunduğu bilinmektedir¹⁶². Dede Korkut “boy”larının içerisinde de bunların sözlü gelenekten alındığına dair önemli ipuçları vardır. “*Görelüm hanum ne soylamış*”, “*yöm vireyim hanum*” gibi cümleler, “*hanum hey*” gibi hitaplar, “boy”ların öncelikle bir han / bey huzurunda anlatıldığını düşündürmektedir. Hele “*Dede Korkut dilinden ozan aydur*” cümlesinde anlatıcının kendisini “ozan” olarak tanıtmaması, bu hususta şüpheye hiç mahal bırakmamaktadır¹⁶³. Ancak Oğuzname anlatan ozanların birtakım yazmalardan yararlanması da ihtimal dâhilindedir¹⁶⁴.

Dede Korkut “boy”larının ağızından derlendiği son anlatıcı ozanın, anlatım yeteneği güçlü ve ozanlık geleneğini iyi bilen bir sanatkâr olduğu, onun “*Dede Korkut dilinden*” anlattığı, kadınların tasnifiyle ilgili kısımdaki ibarelerin üslup güzelliğinden anlaşılmaktadır. Öyle ki bu kısmın metnin tabii bir uzantısı olmadığı ancak yoğun bir dikkatle fark edilmektedir. **Dedem Korkut Kitabı**’nda Oğuzların siyasi yapısına ve savaşlara (savaşların yapılış biçimine, savaş araç ve gereçlerine vs.) dair verilen teferruata bakılırsa son anlatıcı ozanın - tarihimizde örnekleri bulunan - bir “*alp ozan*”¹⁶⁵ olduğu düşünülebilir¹⁶⁶.

5.3. Dedem Korkut Kitabı’nı yazıya geçiren kişi (kâtip)

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi **Dedem Korkut Kitabı** telif bir eser değildir. O, büyük olasılıkla daha anlatılırken destanlara meraklı bir kişi tarafından yazıya geçirilmiş bir sözlü gelenek mahsulüdür¹⁶⁷. Dresden Nüshası’nın başında eserin **Oğuzların diliyle** yazılmış olduğuna dair bir ibareye özellikle yer verilmesi, istinsah yanlışlarını çok aşan yazım kusurları (imla yanlışları veya tutarsızlıkları, kelime veya ibare eksiklikleri)¹⁶⁸ ve yabancı kelimelerdeki Türkçeleştirme (ağız özellikleri)¹⁶⁹ buna bağlanabilir: Eserin **Oğuzların diliyle** yazıldığı kaydı, kâtipin hikâyelerdeki dile az çok yabancı olduğunun bir belirtisi olmalıdır¹⁷⁰; eserdeki yazım yanlışları, muhtemelen, kâtipin anlatıcıya yetişmek için acele etmesinden kaynaklanmıştır¹⁷¹; Türkçeleştirme ise kâtipin anlatıcı ozanın dilini aynen yansıtmaya çabasının bir ürünü olsa gerektir.

162 SÜMER, **Oğuzlar**, s. 363-367.

163 Yine “*at ayağı küllüg, ozan dili çevük olur*” tekerlemesi de anlatıcının kendisini ozan olarak tanımladığını göstermektedir. Bu bugün de ozanların çok kullandığı bir tekerlemedir. Bk. BAŞGÖZ, “Türk Halk Hikâyelerinde Söz Kalıpları”, s. 46.

164 Metin EKİCİ, “Dede Korkut Kitabı ve Sözlü Gelenek”, *Bilge Dergisi*, S. 15, (Kış 1998), s. 22.

165 *Delü Dumrul Boy*’nın sonunda *Dede Korkut*, Oğuznameyi düzenledikten sonra “*Bu boy Delü Dumrulun olsun, menden sonra alp ozanlar söylesün, alnı açık cömerd erenler dinlesün.*” 184/20-22 der.

166 ÖZTELLİ, “Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler”, s. 5332.

167 ÖZTELLİ, “Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler”, s. 5332; Orhan Şaik GÖKYAY, “Dedem Korkut Kitabı Üzerine”, **Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif: Seçme Makaleler**, C. 1, İletişim Yay., 1. bs., İstanbul, 1997, s. 357-360.

168 GÖKYAY, “Dedem Korkut Kitabı Üzerine”, s. 357-359.

169 **ME II**, s. 379-387.

170 Cahit ÖZTELLİ ise, bu kaydın varlık sebebini şöyle açıklamaktadır: “*Bu meraklı kişi başka dil ve lehçelerdeki söylemeleri veya yazmaları da görmüş ve dinlemiş olmalı ki kendisinin yazdığının Oğuz dili üzere olduğunu belirtmek, onlardan ayırmak ihtiyacını duymuştur.*” Bk. ÖZTELLİ, “Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler”, s. 5332.

171 ÖZTELLİ, “Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler”, s. 5332.

Kâtip hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak Dresden Nüshası'nın başlığının hemen altında ketebe kaydı şeklinde stilize edilmiş bir yazı, ihtiyatla kâtibin kimliğini tespit için değerlendirilebilir. Cahit ÖZTELLİ, bu kaydın üç şekilde okunabileceğini belirtmektedir:

1. “*Ketebehu Kethûda Abdurrahim bin Ferruh Sânehullah*”
2. “*Ketebehu Abdurrahim bin Ferruh Kethûda Sanehullah*”
3. “*Sahib Ketebehu Abdurrahman bin Ferruh Kethudâ*”¹⁷².

Cahit ÖZTELLİ'ye göre, **Dedem Korkut Kitabı**, muhtemelen, başta gelenek ve efsaneler hususundaki merakıyla tanınan Gelibolulu Ali olmak üzere, **Doğu Seferi**'ne (bk. 1.1.4.2. Dede Korkut “*boy*”larının yazıya geçirildiği tarih) katılmış tarihçilerden birisi tarafından yazılmış veya yazdırılmıştır¹⁷³.

Dedem Korkut Kitabı'nı yazıya geçiren kâtibin metnin kurgusuna bilinçli bir müdahalede bulunduğu söylenemez. Onun hikâyelerin elimizdeki şekliyle ortaya çıkmasındaki dahli, ancak sözlü metni aslına sadakatle yazıya aktarmadaki başarısı nispetinde olmuştur. Aksi takdirde **Dedem Korkut Kitabı**, bu kadar yalın, akıcı ve orijinal bir üsluba sahip olamazdı.

6. Dedem Korkut Kitabı üzerinde yapılan çalışmalar

Dedem Korkut Kitabı üzerinde ilk çalışmayı 1815 yılında H. F. von DIEZ yapmıştır. Bundan sonra uzun bir süre incelenmeden kalan kitap, W. BARTHOLD'un 1894'te çıkan bir makalesiyle bilim dünyasında yakın bir alaka uyandırmıştır. Bu tarihten itibaren yerli, yabancı birçok bilim adamı, kitabı; tarih, folklor, edebiyat, antropoloji vs. bakımından incelemiştir¹⁷⁴.

Eserin ilk tam neşri 1916 yılında Türkiye'de Kilisli Rifat tarafından yapılmıştır. Latin harfleriyle ilk neşrini ise 1938 yılında Orhan Şaik GÖKYAY yapmıştır. Bundan sonra gelen kayda değer neşir, 1958 yılında Muharrem ERGİN'in, iki nüshayı karşılaştırarak hazırladığı tenkitli metin ve faksimileleri içeren kitabıdır. Azerbaycan'da ise **Dedem Korkut Kitabı**'nın ilk tam neşrini ilk kez 1939 yılında Hamit ARASLI yapmıştır¹⁷⁵. Saydığımız son üç araştırmacı, **Dedem Korkut Kitabı**'nı sonraki yıllarda orijinal diliyle veya sadeleştirilmiş olarak birkaç defa daha yayımlamıştır. Bugün Ferhad ZEYNALOV ile Samet ELİZADE'nin 1988'de ortaklaşa hazırladıkları **Kitabi-Dede Gorgud (FZSE)** Azerbaycan'da yapılan en iyi neşirdir.

[Son olarak Türkiye'de üç önemli **Dedem Korkut Kitabı** tenkitli metin neşri daha yapılmıştır:

1. Semih TEZCAN-Hendrik BOESCHOTEN, **Dede Korkut Oğuznameleri**, YKY Yay., 1. bs., İstanbul, 2001.

172 ÖZTELLİ, “Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler”, s. 5333.

173 ÖZTELLİ, “Dedem Korkut Üzerine Yeni Bazı Düşünceler ve Görüşler”, s. 5332-5336.

174 Bibliyografya için bk. **ME I**, s. 56-64; **OŞG**, s.V-XXXII; DLXXX-DCIV; Süleyman TÛLÛCÛ, “‘Dede Korkut Hikâyeleri’nin Kitap Hâlinde Neşirleri Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. XXV, (Ağustos 1983), s. 149-168.

175 Bu neşirler ve tenkitleri için bk. **OŞG**, s. VIII-XIV.

2. Sadettin Özçelik, **Dede Korkut: Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.

3. Osman Fikri Sertkaya, **Dede Korkut Kitabı: Dresden Nüshasının “Giriş” Bölümü**, Ötüken yay., İstanbul, 2006.¹⁷⁶

Bu üç eser, nüshaların çevri yazı metinlerini ayrı ayrı vermek; son ikisi ise Dresden nüshasının renkli orijinal metnini çevri yazılı metniyle karşılıklı göstermek şeklinde doğru bir yöntem benimsemiştir.]

176 **Dedem Korkut Kitabı** üzerine yapılan çalışmaların kronolojik bir dökümü için bu esere bk.